

Lovag Falk Zsigmond élete és működése

**Hetvenéves nyomdásztsága emlékére kiadja
a Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete**

Budapest, 1913.
Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság nyomása

TARTALOM

FALK ZSIGMOND MINT NYOMDÁSZ

GYERMEKKOR ÉS TANULÓ-ÉVEK
SEGÉDESKEDÉS PESTEN
MÁRCIUS 15-IKE ÉS A SZABADSÁGHARC
BÉCSBEN
ÚJRA ITTHON
A NYOMDÁSZ-EGYESÜLET ORSZÁGOSÍTÁSA S ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI
ÚJABB ALAPÍTÁSOK - JUBILEUM
ÚJABB HÚSZ ESZTENDŐ

FALK ZSIGMOND MINT KÖZGAZDA ES EMBERBARÁT

ORSZÁGOS IPAREGYESÜLET
KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA
SZÉKESFŐVÁROSI TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG
A BUDAPESTI KERESKEDELMI TESTÜLET, KERESKEDŐK MENHÁZA ÉS A BUDAPESTI
KERESKEDELMI AKADÉMIA
MUNKÁSBIZTOSÍTÁS
MAGYARORSZÁGI HIRLAPÍRÓK NYUGDÍJ-INTÉZETE
»OTTHON« IRÓK ÉS HIRLAPÍRÓK KÖRE
ÖNKÉNTES MENTŐ-EGYESÜLET
JÓTÉKONY EGYESÜLETEK
PÉNZINTÉZETEK

KÖLTŐK ÉS FALK ZSIGMOND

A mult század negyvenes éveinek elejére vezetjük vissza az olvasót.

Reggeli hat óra az idő. - Csúnya januáriusi virradat. A Rondella sötét tömege felől velőig ható csípős szél nyargal végig a pesti Dunasoron, megborzongatva mindenkit, akit sorsa vagy hivatása arra kényszerít, hogy még a sötétben induljon kenyérkereső munkájára.

Az igaz, hogy alig is látni lelket errefelé. A házak jó része még romban hever a nagy árvíz óta, a többi pedig épülőfélben volna, ha az időjárás megengedné a kőmives-munkát. Itt-ott egy állványok takarta épületkolosszus, mellette kidült-bedült viskó; lakatlan, elhagyatott az is, ez is. Kövezetről szó sincs; ami volt; fölszaggatta a nagy víz; a helyén most kocsitengelyig érő kátyúk dísztelenkednek, az épülőfélben lévő paloták előtt téglá meg homokrakásokkal takarítva.

Ez a pesti Duna-part képe az Ur 1843-ik esztendejében.

Onnan, ahol Kishid-utca nyílik, az esztendő nagy részében karcsú hajóhíd nyúlik át Budára, de most szétszedték a jégzajlás miatt. A két testvérváros között megszűnt minden forgalom. Legföljebb csónakkal, dereglyével indulhat neki az útnak, akinek éppen nagyon sürgős az útja. De ezt is csak akkor teheti, ha a csónakos legény jónak látja. Mert nem bolond, hogy akárki kedvéért kockáztassa az életét.

Az egyik révészlegény sötét árnya éppen most tűnik föl a néptelen parton. Kedvetlenül nézi a partra vonszolt ladikokat s aztán ráterelődik tekintete a zajgó Dunára.

Hatalmas jégtáblák úsznak a vízen. Zúgva, ropogva tornyosodnak egymásra. Némelyik az összeütközés erejétől végigreped, néha két-három irányban is s a levált darabok mindegyike külön-külön folytatja az útját.

A csípős szél az edzett révészt is megborzongtatja. Csapkodja vagy két percre a körmöst, míg végre kellőképpen fölmelegedvén, előveszi a pipázó szerszámát, tüzet csíhol és rágyújt. Torzonborz arca meglegegedettebbé lesz s jobbra fordult hangulatának csöndes mormogással ad kifejezést.

- No, itt sem megy át ma senki Budára! Gyerünk haza, jobb ilyenkor a kemence mellett.

Nagy, nehézkes léptekkel indul a város felé. De alig tesz néhány lépést, a derengő félhomályból egy piciny emberi alak bontakozik ki. Széles vállú, pöttön fiú, nem látszik többnek tíz-tizenkét évesnél. Fején gombra járó sapka, nyakán vastag kendő; a fél arca el van födve, csak a szemei csillognak a sapka alól.

- Révész bácsi, az isten is megáldja, vigyen át Budára.

- Megbolondultál, öcskös? Ilyen időben? Megesznek a halak! Istenkísértés volna most csónakba ülni. Eredj szépen haza, feküdj le, aludjál tovább.

- De révész bácsi, hallgasson meg kérem, énnekem át kell mennem. Dolgozni akarok!

- Dolgozni, dolgozni... Örülj, ha pihenhetsz! A te korodban még a játék is elkél.

- De nekem muszáj dolgoznom. Sokan vagyunk odahaza kenyérpusztítók. Szegény szüleim alig győzik már az értünk való munkát. S aztán én úgy szeretek dolgozni... Igazán, csak akkor érzem magam jól, ha valami hasznos dolgot végzek. A munka ad önbizalmat, életkedvet; munka nélkül az élet sivár, üres volna s az isten képmására fejlődött ember lassankint visszacsúlyedne a régi állati sorába. Munka nélkül a világ legszebb gyémántja olyan értéktelen lenne, akár az útszéli kavics. A munka az élet, a boldogság, a legfő igazság... A munka minden... Vigyen át, az isten is megáldja érte!

- Úgy beszélsz fiam, akár egy püspök! Nem tudom megtagadni a kérésedet. Gyerünk! - De igaz is, hogy hírnak?

- Falk Zsigmondnak. Praktikáns vagyok az univerzitás nyomdájában...

Pillanatkép ez Falk Zsigmond zseni gyermekkorából. Régesrég, hetven hosszú esztendő előtt megtörténhetett vele ilyes epizód akármennyi is. Szegényes sors, sanyarúság a sötét háttér, de ebből pirosuló fénnel villog elő a minden akadályon keresztülűrő hatalmas emberi akarat.

»Munka és következetesség!« Ezt a jelszót választotta valamikor magának a Falk-család megalapítója, az a derék terézvárosi polgárember, aki immár félszázadja alussza örök álmát. Erre oktathatta gyermekeit hosszú estéken, szívükbe-lelkükbe ojtva ez igét, mélyen, hatalmasan, hogy három emberöltőn túl terjedő hosszú életök alatt percre se feledkezzenek meg róla.

Az öreg Falk tanítása és önfeláldozó szorgossága meg is termette gyümölcsét. Ha errefelé pillant csillagvilágából, láthatja, hogy fiaiban jó talajra talált a szülői nevelés, s a munka és következetesség diadalmas családi jelszavá lett. Mindhárom fiú díszévé nőtt a társadalmunknak, s mind a három elérte azt, amire képessége s akaratereje predesztinálta őt.

Az egyik fiú volt Falk Miksa, a ragyogó tollú újságíró és talpig becsületes politikus. Pályája dicsőséges volt, dicsősége pedig a magyar zsurnalizmusnak büszkesége. Mert Falk Miksa a maga nagy következetességében újságíró maradt végig. A kiegyezés előkészítésében, a nagy politikai gondolatok kiformálásában mint újságíró munkált közre. Mint egyik életrajzírója mondja: mindent az újságban, mindent az újság által végzett. Régesrég kis német folyóiratokban, az »Ungar«-ban, a »Spiegel«-ben, majd Bécsben osztrák lapokban s a magyar ügy igazának diplomatikus megvédésére alapított »Magyar Sajtó«-ban, azután dicsősége első nagy állomásán: a »Pesti Napló«-ban, hol a vezérek törzskarába kerül. Az itt megjelent »Fk.« jelzésű cikkei a vezérkar ordre de bataille-jai számba mentek. S a nemzet reménykedést, bátorságot merített belőlük, vagy pedig vigasztalást az elkeseredésben. A »Pester Lloyd« szerkesztését a vezérkar kívánságára vállalta el, hogy a nagy német újság erejével a magyar ügy igazát, a magyar jog és magyar akarat megbecsültetését szolgálja.

A második fiú iparosvilágunk díszé lett, a legelső magyar nyomdász, akire mindenkoron büszkén tekinthet minden magyar tipográfus, s akinek változatos, de mindig lelkesítő élethistóriáját van hivatva vázolni ez az igénytelen kis munka.

Egy harmadik fiú - Henrik - a közlekedés szolgálatában emelkedett vezéri rangra. 1869-ben, a Kassa-Oderbergi Vasút megalakulásakor e társaság szolgálatába lépett, s évtizedeken át vezetve a társaság pénzügyeit, majd helyettes vezérigazgatói tisztségre emelkedve, 1909. augusztus 1-én ünnepelte itteni ernyedetlen munkásságának negyvenesztendő jubileumát.

Munka és következetesség! Ennek a jegyében folyt a Falkoknak egész hosszú élete. Ernvedetlenül munkálkodni a végső pillanatig, szívosán kitartani a megsejtett ideál mellett holtig: ezt a vasakarattal keresztülűrő elvet látjuk tündökölni mind a három gyönyörű karrierénél.

FALK ZSIGMOND MINT NYOMDÁSZ

Gyermekkor és tanuló-évek

1830. április 27-ike volt az a nap, amikor Falk Zsigmond először látta meg a napvilágot. Szülei - mint már említettük - pestvárosi szegény emberek voltak, és minden igyekezetüket gyermekeik jó nevelésére fordították. Már kicsiny korukban beléojtották mindegyikbe a munkaszeretetet, a szívós kitartást meg következetességet, és a pontossághoz való ragaszkodást, s ezt a nagy kincset adták majdan számukra örökségül.

A család szűkös anyagi helyzete tette első sorban kíváncsi, hogy a kis Zsigmond tizenkét éves kora múltán már kenyérkereső foglalkozás után nézzen. A túlfeszített munkában roskadozó apa szívesen járatta volna továbbra is iskolába, de a körülmények parancsolták, hogy oly pályára adja gyermekét, amely néhány esztendei tanulás után már valamelyes egzisztenciát biztosíthat neki.

Igen ám, de milyen legyen az a foglalkozás, hogy egyrészt a serdülő fiúban mutatkozó szellemi képességeket se fojtsa agyon valami monoton mehanikus munkával, másrészt meg jó, biztos kenyeret adjon neki?

A könyvnyomtatást jól jövedelmező mesterségnek tartották akkortájt; az értelmességre is inkább fejlesztőleg hatott, mintsem sorvasztólag: Falkéknak tehát erre esett a választásuk.

A múlt század negyvenes éveinek közepe táján mindössze csak öt nyomda volt azon a területen, amit most székes fővárosnak nevezünk.

A Belváros, mint a főváros szíve, látta az első nyomdákat feltűnedezni; itten látjuk csoportosítva azokat a múlt század elejétől egész 1848/49-ig. Itt volt a Dunasoron özv. Paczkó Jozefa 1829-ben megszűnt nyomdája. A Zöldkert-utcában, mely a Ferenc-rendi zárda kertjétől kapta nevét (német nyelven Kohlbacher-Gasse, jelenleg pedig Reáltanoda-utca), alapította az Esztergomból áttelepedett Beimel József nyomdáját. Pestnek azon időbeni másik két nyomdája is (Trattner és Landerer) itten működött.

Két nyomda volt Budán: a nagytekintélyű egyetemi nyomda meg Bagó Mártonnak főkép naptárakat nyomtató tipográfiája.

A szabadságharc leviharzása után, 1850-ben, Pesten nyolc nyomdacég volt, úgymint: Beimel József, Zöldkert-utca; Emich Gusztáv, Uri-utca; Landerer és Heckenast, Hatvani- és Széputca sarkán; Lukács László, Zöldfa-utca; Müller Emil, Szervita-tér; Kozma Vazul, a Dunasoron (a piarista-épületben); Trattner-Károlyi, Uri-utca, a hasonnevű palotában; és végre Bucsánszky Alajos, kinek nyomdája valószínűleg már akkor is jelenlegi helyén, az Ősz- (most Szentkirályi-) utcában volt. Így tehát a nyolc nyomda közül hét a Belvárosban leledzett.

Tíz évvel később, 1860-ban Pest már 12 nyomdát számlált; ezek a következők voltak: Beimel és Kozma a Dunasoron; Gyurián József (később Bartalits üzlete) a Lipót- és Kalap-utca sarkán; Emich Gusztáv, a Ferenciek terén; Engel, Mandello és Walzel, az Egyetem-utca és Ferenciek tere sarkán; Heckenast Gusztáv, az Egyetem-utcában; Poldini és Noséda, a Pappnövelde- és Egyetem-utca sarkán; Trattner-Károlyi; Herz János, a Fő-uton (most Váci-körút); Müller Emil, a Lloyd-épületben; Wodianer Fülöp, a Miatyánk-utca és Erzsébet-tér sarkán; Boldini Róbert, az Ötpacsirta- (most Eszterházy-) és Sándor-utca sarkán és végül Bucsánszky Alajos, az Ősz-utcában. 1860-ban tehát már kezdődik a nyomdák terjedése a Lipótvárosban, ugyanis a tizenkét üzlet közül három (Herz, Müller, Wodianer) e városrészben működik; kettő pedig, a rövid életű Boldini-nyomda és Bucsánszky a Józsefvárosban.

A tizenkét-éves Falk Zsigmond a lakásához aránylag legközelebb eső Beimel József nyomdájába került tanulónak. Ez a nyomda tipografuskörök előtt nem állott az időtájt jó hirben. A tulajdonos kapzsi és hiú ember volt s hozzá még hihetetlenül korlátolt látókörű is. Ennek bizonyítására elmondjuk egy jellemző esetét: Még 1838-ban történt, hogy egy nyomó fából konstruált egy nagy gyorsajót, melynek megépítésére sikerült neki a kartársai által fukarnak állított Beimeltől apránként négyezer forintot kicsikarnia. Midőn aztán elkészült a fából csinált vaskarika-szerű masina, hozzáfogtak a nyomtatáshoz. E célra beemelték egy nagy színházi plakátot. Négy fiú odaállott és nagy erőfeszítéssel mozgásba hozta a lendítő kereket, mire aztán a gép minden ízében elkezdett szörnyen recsegni és szétmállani, a fából készült nyomóhenger elgörbült és tönkre tette ráadásul a szedést is. Ez volt a Budapesten felállított legeslegelső gyorsajótjának és Beimel négyezer forintjának szomorú vége.

Beimel kapzsisága főképpen az inasok lelkiösmeretlen kihasználásában nyilvánult meg; rendesen több volt az inasainak a száma, mint szedőie és nyomóie összevéve. E mellett lelketlen módon sanyargatta inasait. Éjfélutánig dolgoztatta az idősebbeket, a fiatalabbakkal pedig mindenféle házkörüli munkát végeztetett. Házi szolgálói, cselédei nem igen voltak; a nyomda söprését, fűtését a legifjabb inasoknak kellett végezniök a kora reggeli órákban, sőt még a magánlakásának takarítását is velök végeztette. Esztendőket teltek belé, mire a szegény inasgyerek végre szakbeli foglalatossághoz is jutott.

Falk Zsigmondnak is kijutott a rossz módból. Beimel a maga korlátolt világfölfogásával és gyöngé emberösmeretével nem vette észre, hogy Falk Zsigmondban egy olyan gyermekifjú került házához, aki - bár az életkora alig terjedt egy decenniumon valamivel túl - mégis már egy meglett férfiúnak határozottságával volt megáldva. Akinek föltett szándéka volt, hogy amely mesterségnek megtanulására adta a fejét: a nyomdászatot a maga egész kiterjedésében, minden vonatkozásában a legalaposabban elsajátítja s minden erejével azon lesz, hogy a dicső nagy nyomdászok: a Plantinek, Moretusok, Estienneek és Trattnerék méltó utódává legyen.

Milyen lesújtóan hathatott az ambiciózus fiúra annak látása, hogy Beimel nyomdájában aligha lesz alkalma behatolnia a »fekete művészet« rejtelseibe. Hogy itt a nyomdásztanuló csakúgy kezdi a pályafutását, akár a legegyszerűbb vargamesterember inasa: söpör, fűt, vizet hord, piacra jár a principálisnőjével s esztendőket is eltelve, mire nagykegyesen mesterségbe vágó munkára fogják őt.

Falk Zsigmond megutálta az inaskodásnak e módját és lejjebb szállított reményekkel odébb állt egy házzal, hogy más helyet keressen. Szívós következetessége már ekkor is megnyilatkozott: nem változtatott pályát, hanem rengeteg fáradság árán más nyomdában folytatta tanulását.

Legelőkelőbb nyomdánk volt akkoriban az egyetemi nyomda. Ide bejutni: ez volt most már ambíciója Falk Zsigmondnak.

Az egyetemi nyomda akkori időbeli nagyságáról némi képet adnak Schams Ferenc följegyzései. E szerint a nyomdában 1822-ben 20 nyomtatóprés dolgozott állandóan, a személyzet pedig 3 korrektorból, 34 szedőből, 42 nyomóból s 19 betűöntőből állott. Schams szerint az egyetemi nyomda abban az időben - épületével és berendezésével - másfél millió értéket képviselt váltó pénzben; évi forgalma pedig kitett 200.000 forintot, évi 30.000 forint tiszta hasznót hozva az egyetem pénztárának.

Ha az akkori finansziális meg technikai viszonyokat ösmerjük: megérthetjük, hogy micsoda roppant magasságban trónolt az egyetemi nyomda a többi pesti meg budai, sőt mondhatjuk: az összes magyarországi tipográfiai intézetek fölött.

Az egyetemi nyomda ez időtájt - dacára nagyszerűnek mondható technikai berendezésének - nem birta mindama nyomtatványokat előállítani, miket a szabadalmak alapján kibocsátania

kellett volna s így sok munkáját vagy más nyomdák által készítette, vagy pedig túrni volt kénytelen, hogy kiadványait könyvtárak vagy nyomdászok önhatalmúan utánnyomtassák. Kiváltságos szabadalmat nyert az egyetemi nyomda 1779. november 5-én Mária Terézia királynőtől a kormány által rendelt tankönyvek kinyomatására és terjesztésére a Magyarországon levő összes nyilvános iskolák számára; 1811. április 26-án I. Ferenc királytól a Breviariumra és a Missale Romanumra; szabadalmat kapott továbbá a Ritualéra s Corpus Juris Hungaricára is (harminc év tartamára) 1822. szeptember 13-án. Berendezése is gyarapodott a Novakovics István udvari ügynök budai román-illir tipográfiájának megvétele által, mely vételt Ferenc király 1805. június 23-án kiadott kegyelemlevelével nemcsak hogy megerősíté, hanem felruházta a nyomdát az illir és román könyvek kiadási jogával is.

Ebbe a mintaszerűen berendezett, tekintélyes nyomdába bejutni: ez volt a leghőbb vágya Falknak.

Az egyetemi nyomda bár két tanulónál többet nem tarthatott, felvette őt a maga kebelébe, még pedig nem egyszerű inasnak, hanem - tekintettel értelmességére és már meglévő általános meg szakbeli ösmereteire - praktikánsnak.

Itt tehát már nem kellett lealacsonyító munkát végeznie Falk Zsigmondnak; itt egészen a hön szeretett hivatásának szentelhette magát.

Tanulási alkalma most már bőven volt, de a sanyarúság időszakának még távolról sem szakadt vége. Esőben, szélben, viharban naponta meg kellett járnia azt a nagy utat a Terézváros meg a budai vár között, sokszor még jégzajlás idején is, a legcsikorgóbb téli hidegben. S ha még kellően táplálkozhatott volna! De a szülők szegények voltak s az ifjú Falknak bizony nem jutott ki napjára négy garasnál több koszt pénz. Ebből kellett a tizenhárom-tizen négy esztendő egészséges gyomornak prózai kíváncsalmait napjában kielégítenie.

Három évi tanulás után - ami nagy szó volt akkoriban, mert csak a legnagyobb intelligenciájú ifjagnál rövidíthették meg ennyire a tanulási időt - 1846 elején az akkori céhbeli ceremóniák szerint ünnepélyesen segéddé avatták Falkot.

S itt nem árt néhány szót szólni a régi nyomdász-szokásokról. Majdnem valamennyi a tizenötödik század diákszokásaiból vette eredetét, amikor ugyanis a nyomdász az egyetemi kiváltságosak köréhez tartozott, az egyetem bíraskodása alatt állt s kardot viselt az oldalán. A nyomdászati mesterszók jó részének latin volta is erre a tisztes multa emlékeztet.

A sok nyomdász-szokás közt tán legérdekesebb volt a depozíció, vagy másképpen posztulátum: amikor a tanulási idejét eltöltött ifjút a kor meg az illető résztvevők izlésének megfelelő s meglehetősen hosszadalmas komédiázás és hol magasztos és mély értelmű, hol meg durva ceremóniák kíséretében fölvtették a nyomdásztetületbe. A depozíció szokása már a tizenkilencedik század elején kiveszett a nyomdászéletből. Itt-ott némi maradványát megtalálhatjuk még az úgynevezett gaucsolásban, amely nem kevésbé volt nyers szokás s a mellett még hiányzottak is belőle azok a szimboliztikus momentumok, amelyek a depozíció nyerseségeit enyhítették, sőt sok esetben - a közizlést is tekintetbe véve - megbocsáthatóvá és érthetővé tették. A gaucsolás kizárólag német szokás volt s a Németországból bevándorolt könyvnyomtatók hatására terjedt el nálunk is. Állott pedig abból, hogy a ceremónia-mester szerepét betöltő könyvnyomtató jeladására a fölszabadultat fölkapták s egy vízzel telt spongyára háromszor egymásután ráültették. A markos nyomók rendesen a papiros áztatására szolgáló teknőbe ültették a fölszabaduló ifjút, miközben alkalmi dalokat énekeltek s félig tréfás, félig komoly fölavató beszédeket mondtak. A fölszabadult végül megvendégelte szaktársait, minek megtörténtével teljes érvénnyel föl volt véve a körükbe.

A gaucsolást a tizenkilencedik század közepe felé sok helyt még csakúgy megkövetelték a könyvnyomtatók, mint száz évvel előbb élt elődeik a depozitumot. A legtöbb helyt a

lehetőséghez képest díszes felszabaduló-levelet, úgynevezett Gautschbrief-et állítottak ki a fölszabadult nyomdász számára, s e levelet a nyomdának - s esetleg az egész városnak - minden nyomdása aláírta.

A depozíció tehát az idők folyamán gaucsolássá zsugorodott össze, s ezt is jóformán elsöpörte immár a nyomdászat nagyipari terjedése nyomán fakadt, minden ceremóniázást perhorreszkáló modernebb fölfogás.

A nyomdász-szokások közt legtovább tartotta magát a nálunk német szóval »Einstand«-nak nevezett introitus meg az »Ausschank« elnevezésű búcsúztató. Az előbbi lényege, hogy a nyomdába belépő nyomdászember megvendégeli a már ott dolgozó pályatársait, az utóbbié pedig, hogy a pályatársak vendéglik meg a körükből távozó könyvnyomtatót. Mind a két szokás fönmaradásának meg vannak már számlálva a napjai; ritkábban és összehasonlíthatatlanul szerényebb keretben esnek meg ezek mai napság, mint csak húsz-huszonöt évvel ezelőtt is.

Így múlik el minden. Az évszázados nyomdász-szokásokból csak itt-ott maradt még fönن valamicske foszlány; az öregek őrzik nagy kegyelettel

Érdekes Falk Zsigmond ama bizonyítványa, amelyet fölszabadulása után négy hónapra állított ki számára a nyomda művezetősége. Ez okmány német eredetiben így hangzik: »Zeugniss. Dass Vorzeiger dieses, Sigmond Falk, in der kön. ung. Universitäts-Buchdruckerei durch drei Jahre als Schriftsetzer gelernt, und dann durch vier Monate eben daselbst in Kondition gestanden ist, sich während der Zeit ordentlich betragen und als fleissiger Arbeiter bewährt hat, wird selbem hiermit ämtlich bestätigt. - Ofen, den 18. April 1846. Pr. kön. ung. Universitäts-Buchdruckerei Factorie: Leopold Krüner m. p. Factor. (L. S.) Fr. Walter m. p. Adjunct. Vidi: Krausz m. p. Verwalter.« - (Magyarul: Bizonyítvány. Ezennel hivatalosan bizonyítatik, hogy Falk Zsigmond a m. kir. egyetemi nyomdában három esztendőn át mint betűszedő tanult s azután még négy hónapig itt munkában állott, ez idő alatt jó magaviseletet tanusított s mint szorgalmas munkás tüntette ki magát. Buda, 1846. április hó 18-án. A m. kir. egyetemi nyomda ügyvezetősége: Krüner Lipót ügyvezető. (P. H.) Walter F. segédtsízt. Láttá: Krausz gondnok.)

Segédeskedés Pesten

Hírnév és üzembeli képességek dolgában első volt, de munkásainak fizetése dolgában a magán nyomdavállalatok mögött állott az egyetemi nyomda. A mai módi munkás-szervekedésnek még csak csirája sem volt meg akkoriban; az első nyomdászati munkabér-árszabást csak két esztendővel később, 1848 elején létesítette a munkáltatók és munkások közös bizottsága, még pedig a kormány békéltető s egyeztető beavatkozása mellett. Az ezt a dátumot megelőző időkben a munkaerőt a szabad kereskedelem elvei alapján adták s vették. A magánvállalatoknál éppen ez oknál fogva sűrűn változott a személyzet, nem úgy azonban az egyetemi nyomdában, ahol többnyire élemedettebb, kevésbé mozgékony emberekből állván az alkalmazottak nagy többsége, évtizedekre meggyökeresedett valamely fizetési séma. Így történt aztán, hogy 1846-ban az egyetemi nyomdában hat pengő forint volt a fizetés maximuma, míg egyebütt hetet is fizettek.

Talán egyrészt ennek is tulajdonítható, hogy Falk Zsigmond is a fölszabadulása után mihamar hátat fordított az univerzitás nyomdájának. De közre játszhattak egyéb körülmények is, így a Budára való mindennapos átkelésnek különösen téli időben nehéz volta, a Pesten följárlott tekintélyesebb kondíció stb.

1846 áprilisában tehát búcsút mondott az egyetemi nyomdának. A személyzet, mely fiatal kora mellett is szerette s nagyra becsülte őt: az akkoriban még szélteben szokásos, s német szóval »Ausschank«-nak nevezett búcsúünnepléssel búcsúzott tőle.

Fölszabadulása után négy hónapra tehát ismét a Beimel-féle nyomdában találjuk Falk Zsigmondot. Beimelnek azonban immár semmi részesedése nem volt a nyomdában. Szűk látókörével tönkre tette vállalkozását, úgy hogy több ezer forintra rúgó, papirosra tett adósságai fejében Kozma Vazul jómódú papirkereskedő kezére került a nyomda. Föl is virágzott alatta szépen.

A már Kozma Vazul tulajdonát tevő Beimel-féle nyomdában Falk Zsigmond a Klein H. által szerkesztett »Der Ungar« című politikai ujságnak volt a tördelője. Kívüle ott dolgoztak még ebben az időben: Kápolnai (Greif) Ferenc, a Franklin-társulat későbbi betűtárosa; Herz János, a későbbi nyomda-tulajdonos; Frics József, aki 1859. november 1-én a debreceni városi nyomda vezetője lett; Hruza János, később jóhírű cinkografus és galvanoplasztikus Bécsben; Wodianer Fülöp és Kertész József, a későbbi nyomdatulajdonosok. Mind elköltöztek már a jobb hazába, csak Falk Zsigmond él közülök, nyolcvanhárom esztendejével a vállán, de mindnyájunk örömeire jó egészségben s teljes szellemi épségben.

A »Der Ungar«-on kívül 1848 körül szépszámu egyéb lap is készült a Beimel-, illetőleg Kozma-féle nyomdában. Megjelentek ott például a »Gazdasági Lapok« Korizmic Lászlótól, a nagy irodalomtörténeti nevezetességű »Hölgyfutár« Nagy Ignáctól; a politikai lapok közül Viola Károly »Figyelmező«-je, majd a szabadságharc idején a viszonylag rövid életű következő lapok: Magos Ernő »Forradalom«-ja, Bajza József »Futár«-ja és »Kossuth Hírlapja«, Szilágyi Ferenc »Magyar Hírlap«-ja, a fogságból kiszabadított Táncsics Mihály szerkesztette »Munkások Ujsága« és Kocsis Imre »Szabadság, Egyenlőség, Testvériség« című lapja.

A »Der Ungar«-nak szerkesztőségi tagjai közül fényesen kivált már ez időben a másik Falk-fiú, Miksa: a remek tollú publicista s a királyné későbbi magyar nyelvtanítója. Az a gyöngéd testvéri szeretet, amely egész hosszú életén át jellemezte a két Falkot, már itt is összehozta őket, s híven kitartottak egymás mellett minden örömben, bánatban.

Vessünk most egy pillantást a szabadságharc idején való hírlapirodalmunkra. Ha az akkori idők nyomdászatanak állapotát ösmerni akarjuk: meg kell ösmerkednünk a kor legjelentékenyebb ujságaival is.

Landerer és Heckenast nyomdájában készült a Pesti Hírlap, amely Kossuth Lajos szerkesztősködése idején páratlan népszerűvé lett országszerte. A nagy népszónok tüzet és eleveniséget vitt bele e hírlapba s merész szókimondásával meghódította az egész ország közvéleményét.

A Pesti Hírlap 1841. január 2-án indult meg; eleinte kétszer, 1845-től kezdve pedig négyszer jelent meg hetenkint.

A Kultsár István által 1806-ban megindított »Hazai Tudósítások« címe az idők folyamán »Nemzeti Ujság«-ra változott s a hagyományos óvatos modorában jelent meg még a szabadságharc idején is, amikor a nagy viharok sok társával egyetemben őt is a megsemmisülésbe sodorták.

Az »Életképek« igen eleven kis ujságocska volt már jóval a szabadságharc előtt is. 1847-ig Frankenburg, majd Jókai szerkesztette. 1848-ban Petőfi is beállott szerkesztőtársnak s a lap címe akkor »Szabadság, Egyenlőség, Testvériség«-re változott. A szabadságharc bukásával természetesen megszűnt.

A »Hetilap« 1845-ben indult meg az Ipáregyesület kiadásában. Wargha István volt a szerkesztője s Kossuth a fő-fő munkatársa.

A »Magyar Gazda« az Országos Gazdasági Egyesületnek volt hivatalos közlönye. 1841-1848-ig terjedt az élete s Török János volt a szerkesztője.

A március 15-iki fordulattal az ujságolvasás egy csapással életszükségletté vált. Nyakra-főre keletkeztek új lapok, a régiak pedig, ha irányt változtattak is: kevés kivétellel megbuktak.

Az új éra első hirlapja, a »Március Tizenötödike«, »Nem kell táblabíró-politika« jelszóval 1848. március 19-én indult meg Lukács László, a Kozma-nyomda igazgatójának kiadásában. Szerkesztője Pálffy Albert volt. Falk Zsigmond is bőségesen kivette részét ez ujság technikai munkájából. A lap hetyke s gúnyos modorával érdeket tudott kelteni minden közügy iránt és ez által teremtett is magának olvasóközönséget. A párisi lapok módjára e lap volt az első, melyet utcasarkokon és boltokban egyenkint árulgattak.

A »Március Tizenötödike« példájára indult meg a »Radical Lap« Mérei Mór szerkesztésében. Később a Madarász testvérek »Népelem«-ével, valamint a »Honderü«-ből lett »Reform«-mal egyesülve, »Népelem, radical lap« lett a címe.

Ugyancsak fenti lapok nyomában haladt, sőt olykor még radikálisabb volt a Táncsics Mihály által szerkesztett »Munkások Ujsága«, a következő jelszóval: »A kormány és király az országért vannak, nem pedig megfordítva az ország a királyért, tehát fölöttük a nemzet mindenkor intézkedhetik.« A »Munkások Ujsága« is rövid pályafutás után beolvadt a »Népelem«-be.

Mérsékelt irányánál fogva laptársai közül kivált a »Nép Barátja«. Jelígeje: »Ki mint vet, úgy arat«. Vas Gereben volt a szerkesztője, segédje pedig Arany János, ki több népies dolgozattal gazdagította tartalmát, Vörösmarty pedig vezércikket is írt bele. Id. Szinnyi József szerint kezdetben félmillió példányban nyomatták; oly szám, melyben magyar lap még nem jelent meg. Báró Eötvös József akkori vallás- és közoktatási miniszter hatszáz példányt rendelt meg belőle a távolabbi falvak szegényebb lakossága közti ingyenes kiosztásra. A kormány is pártfogolta s lefordíttatta az országban élő nemzetiségek nyelvére, terjesztéséről pedig rendeletileg intézkedett. Itt kezdte meg Sárossy Gyula »Arany trombita« című költeményének közlését.

A kormány 1848. június 1-én indította meg hivatalos lapját, a »Közlöny«-t, melynek szerkesztője Gyurmán Adolf volt, ki alatt a lap mérsékelt irányt követett. Szemere Bertalan 1849-iki belügyminiszter arról is gondoskodott, hogy e lapból, mint a köztársasági elvek előharcosából, ünnep- és vasárnapokon a falu lelkésze vagy jegyzője felolvasásokat tartson a tanulatlan nép számára.

A hivatalos lap után legjelentékenyebb és legnagyobb politikai napilap volt a »Kossuth Hirlapja«, melyet Kossuth kiadásában és befolyása alatt Bajza József szerkesztett. Mint a legelterjedtebb lapok egyike, szava a külföldre is elhatott és Ausztriában is belőle ítélték meg a magyarországi közvélemény hangulatát. Kossuth neve rendkívüli népszerűséget szerzett e lapnak. Itt írta meg mint miniszter cikkeit, itt indokolta meg, miért tette le tárcáját; egyszóval az ő hatalmas egyénisége olvasható ki a lap minden sorából.

Nagyban növekedett a lapok olvasóköre is. Míg 1842 novemberben a magyar lapokat 9551 példányban küldték szét a pesti póstán, 1848 decemberben 19.478 példányt küldtek innen vidékre. 1848 augusztus havában Pesten a hirlapok expedálásával foglalkozó postai személyzetet, mely odáig nyolc főből állott, meg kellett szaporítani, mert naponta 15.000 lappéldány került a póstára. Az ugyanaz évi november havi forgalomról pedig a »Kossuth Hirlapja« 122-ik számában ezeket olvassuk: A pesti póstán következő mennyiségű példányok küldetnek szét a pesti hirlapokból: a »Pesti Hirlap«-ból 2554, a »Nemzeti«-ből 795, a »Pester Zeitung«-ból

2811, a »Radical Lap«-ból 255, a »Divatlap« és »Nemzetőr«-ból 395, az »Életképek«-ból 431, a »Dongó«-ból 82, a »Magyar Gazdá«-ból 130, a »Március Tizenötödike«-ból 733, »Munkások Ujságá«-ból 738, a »Magyar Népbarát«-ból 2710, a »Tót Népbarát«-ból 534, az »Oláh Népbarát«-ból 596, a »Német Népbarát«-ból 80, az »Opposition«-ból 275, az »Orvosi Tár«-ból 170, a »Protestáns Lap«-ból 316, a »Reform«-ból 87, a »Religio és Nevelés«-ból 911, a »Szerb Néplap«-ból 275, az »Ungar«-ból (ennek volt tördelője Falk Zsigmond) 696, a »Katolikus Néplap«-ból 1399, a »Kossuth Hirlapja«-ból 4214. Összesen 21.487. Meg kell jegyeznünk, hogy itt nincs azon példányok száma följegyezve, melyek a két városban széthordatnak, mivel ebből minden szerkesztőség titkot csinál, nem tudvák előttünk. A mi lapunkból a két városban naponként 763 példány hordatik ki. Ezt összeadva a póstán szétküldetni szoktak számával, van összesen 4977 előfizetőnk. Ehhez adva a tiszteletpéldányokat, lapunkból naponként 5153 küldetik szét. Három lapnak: a »Közlöny«, »Figyelmező« és »Ofner Zeitung«-nak, melyek a budai póstáról küldetnek szét, előfizetői száma nincs tudva előttünk bizonyosan. Hallomás szerint a »Közlöny«-nek 3000, a »Figyelmező«-nek 400 körül van előfizetője, az »Ofner Zeitung«-ét éppen nem tudjuk.

Magyarországon igen szigorúak voltak a cenzurai szabályok. A hírlapok s időszaki iratok különösen nagyon szigorú ellenőrzés alá voltak vetve. A könyvvizsgálati szabályok szigorúan meghagyták a cenzoroknak, hogy különös figyelemmel vizsgálják át a hírlapok, a politikai időszaki iratok és naptárak kéziratait, mert az ily munkák gyorsan és széles körben szoktak elterjedni, hatásuk sokkal jobban érezhető, mint a nagyterjedelmű könyveké, melyek leginkább csak a műveltebbek kezébe szoktak eljutni. Az is mutatja a hírlapokkal szemben követendő éberebb felügyelet szükségét, hogy kiadásuk joga a fejedelemnek volt fentartva, míg egyes könyvek megjelenésére a könyvvizsgáló hivatal is megadhatta az engedélyt. A hírlapszerkesztőknek és kiadóknak előre föl kell terjeszteniök programjukat, s ha eltérnek tőle: a cenzornak nemcsak joga, hanem kötelessége is a kiadást megtiltani. Meghagyta a szabályzat a cenzoroknak azt is, hogy a lapokhoz csatolni szokott mellékleteket figyelmesen ellenőrizték s az ilyenek szétküldését lehetőleg akadályozzák meg, még akkor is, ha megjelenésük ellen nem is volt kifogás. A vizsgálat szigorúsága kiterjedt a tudományos és szépirodalmi lapokra is. A cenzornak mindig tekintetbe kellett vennie az illető hírlap olvasó közönségét is, nehogy műveltségi fokának meg nem felelő cikkek közöltessenek a lapban, vagy oly kétértelmű erkölcsi, tudományos vagy politikai elvek magyarázatai kerüljenek bele, melyekből a nem eléggé művelt közönség ferde következtetésekhez juthatna. A fokozottabb elővigyázat megkívántatott minden nagyobb időszaki vállalattal szemben, kivált ha bennök egymáshoz közel eső kérdések és tételek más-más író által lőnek fejtegetve, de az időhöz nem kötött kisebb időszaki sajtótermékek csak a közönséges vizsgálati szabályoknak voltak alávetve. A szabályzat külön pontban intézkedett a politikai röpiratok, valamint a naptárak megvizsgálása felől, az előbbiekre azért sürgetett gondos felügyeletet, mert olvasó közönségük rendszerint igen nagy volt, az utóbbiakra pedig azért, mert legnagyobb részt tanulatlan emberek közt forogtak, akiket sokkal könnyebben lehet félrevezetni.

A túlbuzgóság azután sok esetben az illető vállalat kiadójára és szerzőjére tenger sok bosszantással és nyüggösködéssel járt; más oldalról meg nem egyszer komikus félreértésekre is adott alkalmat.

Így 1822-re Kisfaludy Károly az »Aurora« című almanach első évfolyamának megjelenését tervezte, melynek ajánlását a császárné-királyné elfogadta, s mégis e kitűnő ajánlás dacára, a kiválóan nőknek szerkesztett szépirodalmi vállalat összes kéziratának már 1821 februárban Bécsben kellett lenniök, hogy a cenzor alaposan átvizsgálhassa.

Szegény Kölcsey meg úgy járt egy versével, hogy címe miatt ugyancsak az »Aurora« 1827-iki évfolyamában a cenzura nem engedte, hogy megjelenjen, mert hát a vers címe az a rettenetes szó volt: »Szabadság«; most azután Kölcsey a helyett a »Hazámhoz« címet adta neki s így vers megjelenhetett.

Az meg már az 1840-es években történt, mikor a »Pesti Hírlap«-ban Havas cenzor kifogásolta ezt a mondatot: »Minden kornak van Istene« s megváltoztatta így: »Minden kornak van szelleme«. S mikor Kossuth felvilágosította, hogy ez Berzsenyiből van citálva, a cenzor azt írta a javított ívre: »Mivel Berzsenyi mondta, hát megmaradhat az Isten!«

A március 15-iki vívmányok azután elsöpörték ezt a természetellenes állapotot; levették a féltékenység és együgyűség által az emberi szellemre rakott bilincseket. S az 1848-iki 18. törvénycikk 1. §-a kimondotta, hogy »gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti«.

Valamely politikai lap tördelőjének lenni: meglehetősen exponált és kockázatos állás volt ebben az időben. Ha a tördelő nem volt elég körültekintő meg óvatos: könnyen meggyúlhatott baja a nagyhatalmú cenzorral meg a politikai rendőrséggel.

Érdekes és az akkori viszonyokat kitűnően jellemző történetkét hallottunk egyszer Falk Zsigmond ajakáról. Nagyszerű példája annak, hogy az államrend biztosításának szempontja mellett micsoda motivumok szokták olykor irányítani a cenzorok ténykedését.

Úgy esett a dolog, hogy a »Der Ungar« egy ízben nem legkedvezőbben nyilatkozott egy fiatal színésznő játékaról. A lap e számának próbalevonatát is - mint rendesen - a nyomtatás megkezdése előtt elküldték a cenzorhoz láttamozás végett. A cenzort gyöngéd kötelékek fűzték az illető színésznőhöz s így mikor meglátta, hogy micsoda merénylet készül a lapban a szive királynője ellen: vörös ceruzájával még a nyomát is eltüntette a kritikus kirohanásának.

A fiú nagysokára visszakerül a megplajbászolt levonattal a nyomdába, s átadja azt a már türelmetlenül váró Falk Zsigmondnak. Falk nézi-nézi a levonatot, de nem érti a dolgot. Átolvassa a cenzurás részletet, de nem találva benne semmi attentátumot a birodalom s az uralkodóház ellenében: nem veszi komolyan cenzor munkáját, s hogy a lap le ne késsék a póstáról: kiadja a rendeletet a nyomtatásra.

No hiszen volt másnap hadd-el-hadd! Csak sok utánjárással sikerült Falk Zsigmondnak akkor megmenekülnie attól, hogy becsukják egy-két hétre, vagy legalább is jó borsos bírságot sózzanak a nyakába.

Ez a kis epizód jobban jellemzi a cenzurás időkbeli viszonyokat, mint egy egész kötetnyi tanulmány.

Március 15-ike és a szabadságharc

Beköszöntött a mozgalmas 1848-ik esztendő s vele a szabadság ébredése. A párisi februáriusi forradalom szele végigszárguldott egész Európán; Berlinben, Bécsben meg minálunk viharra nőtt, de frissítő hatását megéreztek mindenfelé.

Mint a franciának az 1789-es dátum, olyan nagyjelentőségű számunkra az 1848. Ekkor ülte az emberi ész és önfeláldozókészség a legfényesebb diadalát; ami ekkor történt, s amely gondolatok csirája ekkor megfogamzott: századokra világító fáklyául szolgálnak nemzetünknek.

Március idusa nagy eseményeinek legközvetlenebb és legszavahihetőbb tanuja Falk Zsigmond. Ő ott volt a szabad sajtó legelső termékeinek megszületésénél, sőt segített világra hozni a »Talpra magyar« meg a »Tizenkét pont« legelső példányait.

Az 1848. március 15-ikén a Landerer-nyomdában lejátszódott történelmi érdekességű eseményeknek sok leírója volt már eddig, de egyik sem annyira megbízható ebben a tekintetben, mint maga az elejétől végéig ott szerepelt fő-fő szemtanú: Falk Zsigmond. Az ő higgadtsága és biztos szeme kezesség arra nézve, hogy a nagy események pontról-pontra az ő elbeszélése szerint mentek végbe.

Elbeszélése nyomán a következőképpen állanak előttünk a nagy nap eseményei:

Az öntudatra ébredt korszellem fuvallata keresztülszáguldozta egész Európát és csakhamar elérte az ország szívét, Budát és Pestet is. Itt rendkívül feszült figyelemmel kísérte a nép a Pozsonyban lefolyó országgyűlési küzdelmeket; mohón várták a naponként estefelé a pozsonyi gőzhajóval érkező legújabb tudósításokat és midőn kitudódott, hogy a főrendek Kossuth Lajosnak március 3-án a független parlamenti kormány ügyében tett felirati javaslatát kitérőleg fogadták, az elkeseredés ez újabb huza-vona fölött le nem írható mértéket öltött. Az izgatottságot még inkább szították a napi sajtó heves kifakadásai s az év eleje óta fokozott tevékenységet kifejtő két ellenzéki klub.

Utóbbiak közül az ifjúságé volt az agilisabb; ennek élén a »tizek« társasága állott, melyet viszont a következők képeztek: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Tompa Mihály, Kerényi Frigyes, Pálffy Albert, Lisznyay Kálmán, Bérczy Károly, Pákh Albert, Obernyik Károly és Degré Alajos. Irányadó szerepet játszottak e klubban azonban más írók és művészek, valamint az egyetemi fiatalság vezérei is. Ennek a társaságnak a Uri-utcai Pilvax-féle kávéház volt összejöveteli helyisége. A kávéház sötétes hátterében jobbra, közel a szögletfalhoz, egy nagyobb gömbölyű faasztal állott, körülötte nyolc-tíz székkal. Ez az asztal volt középpontja a Pilvax-beli összejöveteleknek. Nem egy eszme, nem egy reformjavaslat, mely később, a mozgalmas időkben testté vált: ebben a kávéházban, a kerek asztalnál született. Mint szívből a vérkeringés, innen indult ki akkoron csaknem minden hazafias mozgalom. Mint akkoriban találóan mondták, ez volt a »közvélemény asztala«. Falk Zsigmond is sok szabad óráját töltötte a Pilvax-kávéházban, író-ösmerősei körében.

Egy másik középpontja a közvéleménynek az Uri- és Zsibárus-utca sarokházában székelő Ellenzéki Körben kristályosodott ki. Első elnöke Batthyány Lajos gróf volt és inkább a középosztálynak szolgált találkozóhelyül. Itt találjuk Klauzál Gábort, Nyáry Pált és egyéb hangadó személyeket. Mindkét klub különben folytonos összeköttetésben állott egymással.

Március 14-én délután 2 órára a két kör egy közösen megállapított népgyűlést hívott össze az Ellenzéki Kör nagytermébe, hogy egy az országgyűléshez intézendő petícióban sürgessék a közvélemény kívánságainak teljesítését. E kívánságokat abba az ismeretes tizenkét pontba foglalták össze, mely másnap, március 15-én, a szabad sajtónak első terméke volt. A gyűlés hangulata nagyon szenvedélyes volt s csak Klauzál Gábor higgadt föllépése bírta a háborgó fiatalságot féken tartani.

A gyűlés berekesztése után a zajongó ifjúság azután visszavonult rendes gyülekezőhelyére, a Pilvax-kávéházba, hogy ott a további teendőkről tanakodjon. Itt érte az egybegyűlteket a futó tűzként terjedő hír, hogy Bécsben az előtte való napon, 13-án, kiütött a forradalom és hogy Metternich, a gyűlölt kancellár, menekülni volt kénytelen. A riasztó hírt a pozsonyi hajó hozta magával.

A bécsi hír meghozta március 15-ét!

Petőfi és társai nyomban, még az éj folyamán, megtették intézkedéseiket a következő napra s valószínűleg beavatták terveikbe Landerer Lajos nyomdatulajdonost is, amire azért is következtethetni, mert a nyomdát az események éppenséggel nem lepték meg.

Ilyen előzmények után virradt fel március 15-ike, egy szerdai napon, komoran, hóval vegyes esővel. Az éppen nem kedvező időjárás dacára a Belváros utcáin már korán reggel nagy élénkség mutatkozott. A Bécsből jött váratlan hír mozgósította az utcákat. A fiatalság vezérei megbeszélés szerint intézték a mozgalmat, melynek bevallott végső célja a már említett tizenkét pontnak és a Petőfi által még csak 13-án írt »Talpra magyar!« kezdetű költeménynek a cenzura előleges beleegyezése nélkül történő kinyomtatása volt.

A mozgalom nem találta készületlenül a Landerer és Heckenast nyomdáját. Landerer a mozgalmat intéző ifjakkal, ha egyéb úton nem, a nála megjelenő »Életképek« útján, mint e vállalat szerkesztőivel és dolgozótársaival évek óta szorosabb viszonyban állott, s így nem lehetetlen, hogy a történendőkre nézve előleges értesítést is kapott tőlük. Gyanítható ez már abból az intézkedéséből is, mely szerint előtte való este összes munkásainak lelkére kötötte, hogy a zavaros idők mellett is reggel mindannyian helyükön legyenek, mert minden egyesre szükség lehet; s ami az akkori nyomdai állapotoknál lényeges dolog volt: már előre nagymennyiségű papírt is áztattak.

Reggel nyolc órakor csakugyan mindenki helyén volt s az idő tíz óráig feszült várakozásban telt el. Ekkor azután, számos nemzeti színű zászlótól tarkítva, mint egy zúgó ár, közeledett az utcán a tömeg. Landerer a személyzetének élén a nyomda bejáratánál állott, mikor Jókai, Petőfi, Vasvári s a többi márciusi ifjak magyar díszruhában, nemzeti színű vállszalaggal, oldalukon többnyire széles kardot viselve, a tömegből kiváltak, s a nyomdába beléptek. Erőszakos lefoglalásról szó sem volt. A személyzet éljenzéssel, a nyomda tulajdonosa Landerer pedig rövid beszéddel fogadta őket.

Mikor előadták kívánságukat, hogy a tizenkét pontot s a »Nemzeti dal«-t előleges cenzura nélkül akarják kinyomtatni: Landerer inkább színleg, mint komolyan, figyelmeztette őket az ezzel járó felelősségre; de az ifjak azon kijelentésére, hogy minden felelősséget magukra vállalnak, minden látszólagos nehézség elenyészett.

Az utcán várakozó beláthatatlan tömegből kiváltak ekkor a rendes körülmények közt más nyomdákban dolgozó, de most ünneplő nyomdászok, köztük Falk Zsigmond is és segítségükre siettek Landerer-nyomdabeli szaktársaiknak. Ahány alkalmas betűszekrény volt a nyomdában, mindegyiknél szorgosan folyt a munka. A kéziratot fölaprózták, hogy mentől gyorsabban készen lehessen a szedés; egy-egy szedőre négy-öt sornál több alig is jutott, bárha a nyomtatásbeli könnyítés okáért két-két szedést készítettek mind a »Nemzeti dal«-ból, mind pedig a »Tizenkét pont«-ból.

Az együttes munkának eredményeképpen a »Nemzeti dal« fél óra múlva már a sajtóba került. Tizenegy óra mulhatott, midőn Petőfi forradalmi dalának legelső példányát még azon nedvesen kikapta a nyomó kezéből s azt magasan meglobogtatva, az utcára sietett, hogy bemutassa a népnek. A közönség minden magyarázat nélkül megértette a költő örömteljes felindulását.

- Éljen Petőfi Sándor! Halljuk a »Nemzeti dal«-t!

- Halljuk! Halljuk! - zúgta rá ezernyi torok.

Petőfi előlép és szavalni kezd. Akik látták ezt a fenséges jelenetet, azok sohasem felejtették azt el. Mint égzengés zúgott végig a megilletődött tömegen a költő érces szava, megremegtetve, lázba ejtve a szíveket.

Miután még az odáig kinyomtatott példányokat a nyomda egyik ablakából az ujjongó nép közé szórták és a mozgalom vezetői részéről ki lett adva a jelszó, hogy a délután három órára a múzeum-kertbe összehívott népgyűlésen minél számosabban jelenjenek meg a szabadság hivei, a nyomda előtt összegyűlt néptömeg szép rendben eloszlott.

Ebéd után a »Talpra magyar« két szedését a gyorsajtóba emelték, úgy hogy a népgyűlés megnyíltakor már több ezer kész példány volt a rögtön híressé lett »Nemzeti dal«-ból.

Már jóval három óra előtt rengeteg sokaság lepte el a múzeum előtti térséget; a gyűlésen tudvalevőleg a lelkes Vasvári Pál elnökölt s azon elhatározták, hogy küldöttségileg felszólítják Pest városa tanácsát a tizenkét ponthoz való csatlakozásra. Ez - mint tudjuk - megtörtént, amire a küldöttséget kísérő néptömeg a városháza teréről átment Budára, hogy az ottan székelő helytartó tanácsot is rábírja a tizenkét pont helybenhagyására.

Budán Nyári Pál volt a nép kívánságainak tolmácsolója, egyben az állami foglyok azonnali szabadon bocsáttatását kérve. A helytartó tanács megrémült tagjai mindent ellenkezés nélkül elfogadtak.

A szabadságukat visszanyert államfoglyok közt volt Táncsics Mihály, az ismert népiró is. Ezerekre menő néptömeg kísérte a börtönből kiszabadított rab-író pesti lakására.

Ezzel és a Nemzeti Színházban »Bánk bán«-nak a napi események szerencsés lefolyása miatt határtalan lelkesült hangulatban lévő nagyszámú közönség előtt történt előadásával, mely alkalommal közkívánatra Egressy Gábor szavalta el nagy művészi talentumának teljes erejével a »Nemzeti dal«-t, - ért véget a március 15-iki nagy nap.

Higgadtság s nyugodt vérmérséklet jellemezték már ifjonti korában is Falk Zsigmondot, de mikor érdemes dolgokért való lelkesedéről volt szó: az elsők között állott. Mikor Kossuth harci kiáltása végigsüvöltött az országon: egy percig sem gondolkozott tovább, hanem félretéve a sorzóját meg a tenákulumot, beállott nemzetőrnek.

Innen kezdve gyors rohanatban változtak élte eseményei. Vitéz társaival, a többi névtelen hőssel egyetemben csodákat művelt a harcmezőn. Aggastyánok meg serdülő gyerekek harcoltak egymás mellett, dacolva a halál veszedelmével meg a zord időjárás szörnyű viszontagságaival. Egész Európa mély megilletődéssel látta, mire képes az a maroknyi magyar nép, ha egyszer az igazáért, a szabadságáért kél harcba.

Falk Zsigmond végigküzdötte, végigszenvette a szabadságharc minden viszontagságát. Ő maga nem szívesen beszél ugyan vitézi tetteiről, hiszen jellemének alapvonása a túlzott szerénység: de beszél helyette sok-sok vitéz nemzetőr-bajtársa, s főleg az a körülmény, hogy a szabadságharc bukásával menekülni volt kénytelen.

Már pedig senki sem bujdosik anélkül, hogy komoly oka ne volna rá.

Mikor Világosnál a harc kockája eldőlt: nehéz napok virradtak a magyar könyvnyomtatásra. A hatalom kiadta a jelszót, hogy ebben a rebellis országban az irodalmat - csak az abszolúte »gutgesinnt«-nek bizonyult írások némi kivételével - agyon kell fojtani, s különösen nem kimélendők a könyvnyomtatók, akik nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a »lázadás mételye« szerte elterjedjen.

A két-három esztendő irodalmi és nyomdászati fellendülésre tehát rettenetes déroute következett idehaza. A politikai rendőrség meg a cenzura elfojtott minden szólásszabadságot, amit természetesen első sorban is a hírlapirodalom érzett meg.

1850 elején mindössze 9 magyar nyelvű ujság jelent meg egész Magyarországon, Erdélyt is beleértve, a szabadságharc ideje alatt napvilágot látott 86 helyett. Szóval végtelenül szomorú idők állottak be.

A nyomdászat különben is háborúk, forradalmak idején különösen kockázatos és veszedelmes foglalkozás. Egyetlen mesterségnek sincsen annyi martirja, mint amennyi a könyvnyomtatásnak volt a századok folyamán. Ha végiglapozzuk a nyomdászat történetét, minduntalan a szellem

szikráját elnyomó hatalom boszuállásával találkozunk. Vesztőhelyeket, bitófákat látunk, az autodafé lobogó lángja csap elénkbe; szinte hallani véljük a vértanu nyomdászok halálhörgését.

Az 1848-49-iki szabadságharcnak is megvoltak a maga nyomdász-mártirjai.

Schweitzer József budai nyomót, a Nemzeti Bank jegynyomda munkását 1849 október havában kivégezték, annál a súlyosító körülménynél fogva, hogy kardot rejtegetett a házában; társainak többségét pedig rövidebb-hosszabb időre bebörtönözték. Ocsvai Ferenc kolozsvári nyomdászt s lapszerkesztőt halálra ítélték, de sikerült elmenekülnie; Szókupy János nyomdászt, a komáromi magyar hadsereg hadnagyát szintén halálra ítélték, de büntetését több évi várfogságra változtatták át; Hazay Ernő temesvári könyvnyomtató s lapszerkesztőnek szintén kijutott a halálos ítélet, de még idejekorán megugrott előle.

A honvéd mivoltukért vagy a szabadságharcban való egyéb szereplésükért fogságot szenvedett nyomdászoknak pedig se szeri, se száma. Hogy csak egynéhányat említsünk meg közülök: ott volt a szabadkai Bittermann Károly, a szarvasi Réthy Lipót, az aradi Schmidt József, a szombathelyi Bertalanffy Imre. A pesti Eisenfels Rudolf is évekig synylődött a csehországi Josefstadt kazamatáiban.

A szabadságharcban kompromittált nyomdászok ügyesebbjei úgy menekültek, hogy ott húzták meg magukat, ahol senkinek sem jutott volna eszébe keresni őket: távol dicső tetteik színhelyétől, osztrák földön, vagy éppenséggel magában az oroszlanbarlangban: Bécsben.

Kissé különösnek látszik ez, de az események igazolták a számítás helyességét. A több százezer főnyi lakosságú Bécsben könnyebb volt akkoriban elrejtőzni, mint a nagy magyar alföld tanyáin. A reakció zsoldjában álló spiclik tömege Magyarországra vándorolt; itt lepte el a hivatalokat, s itt gyakorolta több-kevesebb művészettel a maga szimatoló mesterségét. Bécsben a politikai rendőrségnek csak aránylag kicsiny számú alkalmazottja volt; dehogy is győzték volna ezek minden Magyarországból Bécsbe szakadt embernek multját kifürkészni!

Falk Zsigmond is egyike volt azoknak a nyomdászoknak, kik a bécsi hatalom üldözése elől - Bécsbe menekültek. Bátyja, Miksa is ott volt, akinek támogatására föltétlenül számíthatott.

Még egy fontos körülmény volt, ami Falkot a Bécsbe való menekülésre bírta. Abban az arányban, ahogy a magyarországi könyv- és ujságprodukciónak az abszolutizmus beálltával összezsugorodott: abban az arányban nőtt s erősödött a bécsi irodalom s tipográfia. Amíg 1848 első felében százával dolgozott idegen nemzetiségű könyvnyomtató hazánkban, a szabadságharc végeztével nagyobb részük kénytelen volt visszatérni nyugat felé, első sorban Bécsbe és Lipcsébe, ahol ekkoriban elég élénk volt a munkáskereslet. A németül jól tudó nyomdásznak tehát könnyű volt békés munkálkodási alkalomra szert tennie, s ilyenformán elvonni személyét a politikai rendőrség figyelméről.

A bécsvárosi könyvnyomtatás természetesen jóval kedvezőbb viszonyok közt fejlődött, mint a pesti meg a budai. Az osztrák kormány centralisztikus törekvéseinek gyümölcseképpen ott összpontosultak a hivatalok, az iskolák, a kereskedelem, szóval az élet és a kultura. A könyvnyomtatásnak tehát kedvező talaja volt itt. A tizenkilencedik századnak már az első felében is seregestül voltak Bécsben oly nyomdák, amelyek hús, harminc, sőt ötven kézi sajtót is foglalkoztattak. Ezzel szemben a legnagyobb magyar tipográfiának, az egyetemi nyomdának 1822-ben mindössze 20 nyomtatóprése volt. A Landerer és Heckenast nyomdája 1847 felé érte el ezt a színvonalat.

A cenzura sem volt oly bornirtan szigorú Bécsben, mint Magyarország területén. Még a politikai irodalom is bizonyos elnézésben részesült ott, természetesen csak addig a határig, amelyen belül nem veszélyeztette a dinasztikus meg centralisztikus törekvéseket, s az uralkodó vallás érdekeit. A bécsi cenzorok széles látókörű, nagy ismeretkörű férfiak voltak s az új

eszméket nem annyira tűzzel-vassal elfojtani igyekeztek, mint inkább a saját felfogásukhoz idomítani, s aztán az uralkodóház meg az összbirodalmi eszme szolgálatában esetleg föl is használni. Ezzel szemben a magyarországi cenzorokból általában hiányzott minden magasabbrendű megértő képesség, sőt igen gyakran a legelemibb műveltségnek is híjával voltak, s állásukat többnyire a politikai rendőrség számára tett szolgálatoknak köszönhatték. Természetes, hogy az ilyen kezdetleges műveltségű cenzor, kivált ha nyelvünket nem ösmerte elég alaposan: rémeket látott minden bokorban, s amit a hozzá cenzurára küldött könyvből avagy ujságból nem értett: irgalmatlanul törölte. Sok furcsa anekdota fűződik az abszolutisztikus időkbeli magyarországi cenzorok működéséhez.

Minálunk a forradalmat követő Bach-korszakban a cenzura ismét virágjában volt. Igaz: nem úgy, mint 1848 előtt, hogy többnyire a kéziratot kellett a cenzornak átvizsgálás végett bemutatni, hanem a kiszedett lapból, vagy a legtöbbször már kinyomatott könyvből kellett egy példányt az államügyészségnek s egyet a sajtórendőri osztálynak bemutatni. S ez utóbbi engedte meg azután nagy kegyesen, hogy ez a könyv akadály nélkül kiadható; ez a lap ezzel vagy azzal a változtatással szintén világgá bocsátható. Az utóbbiakra bizonyos határidő is volt kitűzve, hogy a cenzurapéldány átvétele után, ha reklamáció nem történik, hány óra múlva lehet kiadni. Ez a reklamáció aztán gyakran jóformán semmiségek végett is megtörtént. Egyszer utasításul adatott, hogy ő felsége nagy Ő-vel legyen kiszedve, később azután nemcsak az ő, hanem az f is nagy betűvel legyen. Azután meg azok a határőrvidéki altisztekből vagy erdélyi szász civil emberekből verbuvált cenzorok nem bírták teljesen a magyar nyelvet, de a fontoskodást meg a stréberséget annál jobban értették, s így tömérdek izgágát okoztak a nyomdának, meg a szerkesztőnek is. Az írók megtanultak virágnyelven szólni, az olvasó közönség pedig a sorok között olvasni. Így Tompa örökszépségű költeményében: »A madár fiaihoz«, mindenki Magyarország szózatát a magyar költőkhöz ismerte föl; valamint Jókairól is tudta mindenki, hogy novelláiban a Dél-Amerikában vagy Nyugat-Indiában játszó események a hazai viszonyokra vonatkoznak; s így a nagyon is szemfüles cenzura mégis kijátszva lőn. Az 50-es években a pestvárosi cenzori hivatal az István főherceg szálloda melletti házban volt, ahová minden nyomtatványt szétküldése vagy kiadása előtt bemutatás végett el kellett vinni. Még ha valaki egy hatlábú csodaborjút mutogatott az országos vásáron, vagy pedig olcsó mézet árult valami ideiglenesen kivett boltban, az erről szóló kisebb-nagyobb falragasz is előbb a cenzurához került.

Képzeltető, mennyi zaklatásnak voltak a politikai lapok kitéve. A »Politikai Ujdonságok« hetilap volt, de azért szigorúan ügyeltek rá. Minden kedden este, mikor a lapot lezárták, a soros cenzurás fiú vagy a Nemzeti Színházba - a cenzor úr hivatalból ingyen járt az operai előadásokra - vagy a cenzor budai lakására, néha nagyon is zimankós időben, elvitte a szerkesztő sajátkezű aláírásával ellátott cenzurapéldányt s várakozott, amíg a kegyes engedélyt a hatalmas úr a kinyomatásra meg nem adta.

A humorisztikus lapokkal is sok baj volt, így a Jókai által 1858-ban megindított »Üstökös« is minduntalan reklamációkban részesült. Még a 61-iki országgyűlés kezdetén is, mikor egy kicsit enyhébb levegő fújt Bécs felől, még akkor is megtörtént, hogy egyszer az említett lap, mely akkor Jókai szerkesztése alatt fénykorát élte, egy képet hozott: egy attilás, körszakállú embert, amint az asztalnál ül s Európa térképén a Magyarország szóra teszi ujjait; az aláírás pedig így szólt: »Közel hozzád, távol tőled, gondolatom csak felőled.« Persze a körszakállú emberről a cenzorok is fölismerték, hogy az Kossuth Lajos akar lenni s így a kép soha se jelent meg az »Üstökös«-ben.

Tóth Kálmán lapja, a »Bolond Miska«, még inkább foglalkozott politikával, s bizony megtörtént vele nem egyszer, hogy az utolsó percben a képet ki kellett dobni s a szerkesztőség azután annak helyét egy csomó óriási kérdőjellel töltötte ki. A közönség értett belőle.

Bécsben

A világosi fegyverletétel után tehát Falk Zsigmond hosszabb bolyongás után felkerült Bécsbe, hol bátyja, dr. Falk Miksa akkor a »Wanderer« című napilapnak társszerkesztőjeként működött. Falk Miksa testvéröccsének sorsa iránt a legmelegebben érdeklődött. A »Wanderer«-t akkor a Sommer-féle nyomdában készítették és Falk Miksa közvetítése folytán Falk Zsigmond ott talált alkalmazást. Új munkatársai is szívesen fogadták.

A bécsi nyomdász munkásság körében a magyar szabadságharc katonája különben sem találhatott rossz fogadtatásra. Hisz ez a munkásság volt az, amely rövid idővel azelőtt vérért áldozta a bécsi barrikádokon, s amely rejtegetve bár, de megőrizte keblében a népszabadságért való lelkesülés lángját későbbi időkre is. Ez a munkássereg, ha meg is tudta talán Falk Zsigmondról, hogy nemzetőr volt, s hogy a boszut lihegő hatalom esetleges üldözése elől menekült az ő sorai közé: csak becsülni tudta őt szabadságharcos multjáért. Áruló, spicli a nyomdai munkások közt nem akadt. A bécsi munkásság erdejében biztosabb helyen volt, mint bárhol is a kettős birodalom határain belül.

Annál is inkább, mert kitűnő kolléga volt. 1864-ben (amikor a munkásoknak a társulati szervezkedésre az engedély megadatott) Bécsben a legelső munkásképző egyesületnek: a bécsi nyomdászok önképző egyesületének nemcsak pártolója volt, de személyzetét a belépésre serkentette, ezzel is erősítve az egyesület fönnállhatását és elősegítve az osztrák munkás-egyesületek organizációját, amelyeknek egyik leglelkesebb híve volt, folyton munkálva azok megerősödésén és kiterjesztésén. De mert az osztrák egyesületek javán munkált akkoron, soha sem tévesztette szem elől magyar voltát és büszke volt arra, hogy magyar nyomdász.

A jövevény respektusa mindig magasabb fokra lépett. Munkástársai becsülték őt kollegialitásáért, jó modoráért meg kiváló szaktudásáért - tudnivaló, hogy Falk Zsigmond, mint tipografus munkái bizonyítják, mellesleg az akkori idők legügyesebb és legjobb izlésű akcidentszedői közé tartozott, - fellebbvalói pedig bizalommal néztek jövődjébe.

Akkor elhalálozván az intézet nyomdavezetője, Falk Zsigmondot kinálták meg e felelősséggel járó s biztos körülmények között igénylő állással, mint aki legjobb szakember volt a nyomdában, s magyarul is, meg németül is a legjobban tudott.

A Sommer-féle intézet akkoriban nagyon el volt hanyagolva, s hírneve tünedezett. Az új nyomdavezető igyekeve oda irányult, hogy az intézet visszanyerje újra régi jó hírét s ismét fölemelkedhessék előbbi színvonalára. E célja érdekében bizony nem riadt vissza a legmegfeszítettebb munkálkodástól sem.

Falk Zsigmond vezetése áldást hozó volt az üzletre nézve, a már-már halódó műhely új életre ébredt, üzemképessége, jövedelmezősége évről-évre hatalmas arányokban növekedett, úgy hogy az ötvenes évek végével már Bécs városának legjelentékenyebb tipográfiai műhelyei közé számították a Sommer-nyomdát. Az üzlet tulajdonosa hálából a jó hírnevét visszanyert intézet igazgatójává nevezte ki őt. Mint a tekintélyes nyomdaintézet igazgatója, Falk azon törekedett, hogy mentől több magyar nyelvű munkát összpontosítson a nyomdájában, mintegy magyar litteraturai szigetecskét teremtvén ilyesformán Bécs város kellős közepén.

Nemzeti szempontból tehát áldásos volt Falk Zsigmond huzamos Bécsben tartózkodása. Széleskörű baráti és üzleti összeköttetéseit fölhasználva, ahol csak tehette, szóval és tettel igyekezett megvédeni, kedvező világításba helyezni nemzete renomméáját. Jó barátja lévén Hartleben Konrád Adolfnak, a híres könyvkiadó vállalat főnökének, nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy egyrészt a magyar nemzeti irodalom ügye iránt kedvező hangulatot keltsen benne, másrészt pedig rábírja őt a külföldi irodalom érdemesebb munkáinak magyarrá

fordíttatására és kinyomattatására. Ötvenes és hatvanas évekbeli magyar íróink jól tudták ezt, s mindenkoron szeretettel és hálával közeledtek Falk Zsigmondhoz.

Sommer nyomdájában indult meg 1855. június 15-én Török János szerkesztése mellett a »Magyar Sajtó« című nagytekintélyű politikai napilap, továbbá ugyancsak e nyomdában tíz évvel később, 1865. január 1-én a »Bécsi Híradó« című napilap Kecskeméti Aurél szerkesztése mellett. Ezeken kívül számtalan politikai, szépirodalmi és egyéb tartalmú magyar nyelvű nyomdatermék látott ez időben napvilágot Bécs e nyomdaműhelyében. E magyar munkák közt szép számmal szerepeltek Hartleben magyar fordítású kiadványai, amelyek közzétételére - mint már mondtuk - Falk Zsigmond bírta rá a hírneves bécsi kiadót.

A »Magyar Sajtó« érdekes dualisztikus egy ujságocska volt; Bécsben is volt kiadója, meg Pesten is. Ott Sommer Lipót, illetőleg az ő nevében Falk Zsigmond volt a mindenható lapvezér, itt pedig Landerer és Heckenasték intézkedtek a lap adminisztrációs ügyeiben. A szerkesztő - mint említettük - eleinte Török János volt.

A »Magyar Sajtó«-t meg a többi magyarnyelvű kiadványt főleg azért készítették Bécsben, mert ott enyhébb volt a cenzura, mint idehaza, a leigázott Magyarországon.

1857 elejétől Pesten nyomtatták a »Magyar Sajtó«-t. Szerkesztője most már Hajnik Károly volt, akit Jókai Mór, majd Vajda János, Pákh Albert s ismételten Hajnik Károly követtek úgy kétéves időközökben. Hajniknak, Jókainak óvatosságuk következtében nem igen gyűlt meg a bajuk a cenzúrával, de a morózus Vajda János rajta vesztett. A cs. kir. hadi főparancsnokság nyolc napi fogságra ítélte egy közleményért, s a kiadó Heckenast Gusztávra is rásóztak száz forintnyi pénzbírságot.

Amíg Vajda János a rendőrség vendégszeretetét élvezte: 1863. december 3-ától 10-ikéig a kiadó felelőssége és jegyzése mellett jelent meg a »Magyar Sajtó«. Két év múlva meg is szűnt. A Székely József szerkesztette »Magyar Világ«-ba olvadt bele. Ez a hatvanas évekbeli »Magyar Világ« nemsokára »Sürgöny« címmel a »Budapesti Hírlap« című kormánypárti lappal fuzionált. A »Sürgöny«-ből lett aztán az alkotmányos korszak beálltával, 1867 márciusában a mi mostani hivatalos lapunk, a »Budapesti Közlöny«.

Vajda János olcsón szabadult a sajtórendőrség körmei közül. Legjelesebb publicistáink jó részének több is kijutott a rendőrség vendégszeretetéből. A mi Falk Zsigmondunknak aranytollú testvérbátyját, Falk Miksát például egy a »Wanderer«-ben megjelent cikkéért hat hónapi súlyos börtönre íteltette a Schmerling-kormány; ezt a büntetését a legfőbb törvényszék ugyan három hónapra szállította le, de kiszabadulása után társadalmi úton kezdte őt üldözni a hivatalos hatalom. Így például megakasztották a bécsi takarékpénztárnál elfoglalt állásában való előmenetelét is.

Az abszolutisztikus időket tehát Bécsben töltötte Falk Zsigmond, dolgoztatva egyrészt a magyarságért, másrészt pedig tevékenyen kivéve részét a bécsi könyvnyomtatók társas életének kollegiálisabb alapokra fektetéséből. Öreg bécsvárosi szaktársaink igen jól emlékeznek még a Sommer-nyomda akkori kollegiális faktorára, illetőleg későbbi igazgatójára.

Páratlan kollegialitása a nyomdászok körében sok jó barátot szerzett Falk Zsigmondnak. Mikor már a tekintélyes Sommer-nyomdának teljes hatalmú igazgatója volt, akkor is csak úgy föntartotta a barátságot egyszerű sorsú régi nyomdásztársaival, mintha még ő is velük egyforma állásban leledzett volna. Mikor a bécsi nyomdászok önképző egyesülete megalakult, ő a legelső közé tartozott azoknak, akik oda beléptek. Egy percre sem feledkezett meg arról, hogy öneki is csak olyan sanyarú kezdetben volt része, mint bármelyik más nyomdásznak.

A bécsi derék nyomdászvilág szeretettel és tisztelettel viszonzta Falk Zsigmond ritka szép kollegialitását s nem egyszer részesítette őt lelkes ünneplésben. 1868-ban pedig, amikor Falk

letette a Sommer-féle nyomda igazgatói tisztét, hogy Pestre jöjjön a Klapka György alapította Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság vezérigazgatójául: valóban megható módon tört magának utat a bécsi nyomdászok szeretete és ragaszkodása. Nagyszabású búcsúünnepet rendeztek a tiszteletére, sok-sok szívből fakadó szerencsekívánattal halmozták el s ami holtig tartó kellemes visszaemlékezést biztosít a hosszú bécsi tartózkodásra: díszes aranyserleggel lepték meg a távozót.

A folytonos munka mellett ráért Falk Zsigmond a fészekrakásra is. 1863-ban megismerkedett Dirnhuber Leopoldina kisasszonnyal, egy bécsi kiváló könyvkötőmester bájos és háziasan nevelt leányával s még ugyanabban az évben oltárhoz is vezette őt. Frigyükből három gyermek származott: egy fiú és két leány. A fiú - dr. Falk Zsigmond - méltó utóda lett apjának, mint nyomdász (húsz hónapon át állt kora reggeltől késő estig a betűszekrényénél és elsajátította a betűszedés érdekes mesterségét; a sima szedésen kívül pedig megtanulta az akcidens-, tabella- és hangjegyszédést is) s mint a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság ügyeinek vezetésében hív társa. Ebbeli nagy elfoglaltsága mellett elősmert kiváló szépirodalmi író: szerkesztője az Ország-Világnak s megírója egy sereg értékes belletrisztikai műnek. Az utóbbiak közül többet németre s franciára is lefordítottak.

Újra itthon

1866 őszén mindössze tizenhét nyomda volt Pest városában. Ezek, ábécés rendbe sorakoztatva: Bartalits Imréé a Lipót-utcában (most Váci-utca), Bucsánszky Alajosé az Ősz-utcában (most Szentkirályi-utca), Emich Gusztáv a Barátok terén (most Ferenciek tere), az Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda (Fanda és Társai) a Háromkorona-utcában (most Nagykorona-utca), Érkövi, Galgóczi és Kocsi Sándor nyomdája az Alduna-soron (most Ferenc-József-rakodópart), Gyurián és Deutsch Testvéreké a Dorottya-utcában, Heckenast Gusztáv az Egyetem-utcában, Herz Jánosé a Bálvány-utcában, Kertész József a Városház téren, Khór és Weiné a Dorottya-utcában, Leitner és Mandellóé a Fő-út és Váci-út sarkán (mostanában Arany-János-utca, illetőleg Váci-körút), Noséda Gyuláé a Barátok terén, Poldini Edéé az Uri-utcában (most Koronaherceg-utca), Pollák Testvéreké a Kétsas-utca meg a Fő-út szögletén (most Sas-utca, illetőleg Arany-János-utca), Trattner-Károlyié az Uri-utcában és Wodianer Fülöpé a Sarkantyús-utcában. Budán két nyomda volt mindössze: Bagó Mártoné a Ponty-utcában és az Egyetemi Nyomda a várban.

Az anyaegyesület vagy mint akkori címe hangzott: »Pest-Budai Vándor és Beteg Könyvnyomdászokat Segélyező Egylet«, 1862. május 1-én kezdte meg működését. A tagság kötelező volt minden Pesten és Budán dolgozó könyvnyomtatóra, mindamellett az egész taglétszám nem tett ki többet 296-nál.

Bár az anyaegyesület kizárólag segélyezéssel foglalkozott: közvetve egy kis frissességet vitt bele a pest-budai nyomdászok társas életébe. A gyakori összejöveteleken, megbeszéléseken fölmerült az önképzés eszméje, kezdtek foglalkozni a szakirodalom szükségességével s bár esztendők multak el, mire a gyümölcsérlelés ideje elkövetkezett: az 1862-től 1866-ig terjedő időszak már beletartozik a könyvnyomtatói társadalom modern korába.

Az 1866-ik év már az eredmények esztendeje.

Január 1-én megindul Tóth István, az egri liceumi nyomda ügyvezetőjének szerkesztésében »Gutenberg« címen a legelső magyar nyelvű nyomdászati szaklap. Havonként kétszer jelent meg s szaktechnikai dolgokon, nyomdászattörténelmi ismertetéseken kívül egyesületi és

társadalmi dolgokkal is foglalkozott. Legszorgalmasabb munkatársai voltak: a már rég elhalt és háládatlanul elfeledett nyomdász történetírónk Szabó József s a még ma is jó egészségnek örvendő Bendtner József.

Julius 22-én - hosszas előkészítő munka után - megalakul a Budapesti Nyomdászok Önképző Egylete s ezzel véglegesen megeremtődött a szorosabb kapcsolat nyomdászaink között. Egymást érték a társadalmi meg szakba vágó kérdésekről szóló fölolvadások, tanfolyamok indultak meg s a már akkor is jelentékeny kötetszámú könyvtár is hozzájárult az egyesület kulturális missziójának betöltéséhez.

Az esztendő vége felé pedig egy az akkori viszonyok között igen hasznos kis évkönyv látott napvilágot. »Zsebleltár« volt a címe és Záhonyi Alajos (Barázda álnévvel) a szerkesztője.

A nyomdák és a nyomdaszemélyzetek nagyobb mértékű szaporodása csak a kiegyezés utáni időkben következett be. Ekkor hozatta föl Temesvárról s bővítette elsőrendű sokszorosító intézetté a pénzügyminisztérium az államnyomdát. Ekkor - 1868. október 1-én vette át Emich Gusztáv különböző vállalatait az Athenaeum és ez időben alakult meg a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság is. Ez utóbbinak Klapka György honvédtábornok volt akkoriban az elnöke és Falk Zsigmond lett az igazgatója. A vállalatot a szükség hozta életre; szerte érezték már egy oly nagy tipográfiai műintézet hiányát, amely üzemképesség dolgában s egyéb tekintetben is megfeleljen a kor igényeinek.

Klapka György maga is könyvnyomtató családból származott; édesapjának Klapka Károly Józsefnek, Temesvár városa polgármesterének két helyt is: Temesvárt (1807-1830) és Aradon (1826-1830) volt nyomdája. Klapka György csak egy évig maradt meg a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság elnöki tisztségében. Lemondásával egyszersmind ki is vált a társaság kötelékéből; nyughatatlan természete és mindig nagyratörő eszméi más irányban foglalták le tetterejét. 1892-ben halt meg.

Klapka György volt kiadója az Urváry Lajos szerkesztette és a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság nyomtatta »Századok« című politikai napilapnak is.

A Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság megalapításával Falk Zsigmond áldásos tevékenysége újra áttevődött fővárosunkba. Az ő becsületes munkássága, végtelen emberszeretete s nagy áldozatkészsége mindenütt megnyilatkozott s bőségesen kijutott belőle a mi humánus és szakkulturális intézményeinknek.

A kiegyezés körüli időkben sok munkájuk volt a pestvárosi nyomdáknak; az erőteljes magyarosodás, az ujságoknak, folyóiratoknak rohamos szaporodása egyrészt, a közigazgatás átszervezése másrészt: okozták, hogy néha-napján szinte hiány volt szedők dolgában.

A nyomdák nagy többsége az inaslétszám szaporításával igyekezett élet venni ennek a bajnak. Ekkoriban kezdődött meg az a méltán rablógazdálkodásnak nevezhető rendszer az inastartás dolgában, amely egészen a legújabb időkig dívott sok nyomdában s mely csak újabb időben szorult szűkebb határok közé, amióta ugyanis a nyomdai főnökök egyesületbe tömörültek s Falk Zsigmond példájára altruisztikusabb fölfogást tanúsítanak minden szociális kérdés meg követelmény iránt. Volt olyan nagy nyomda, ahol az inasok létszáma meghaladta a százat. Alapos kiképzésről persze szó sem volt; annyira-mennyire megtanították a fiút a sorszedésre s azután - tizenhárom-tizennégy éves korában! - valamelyik éjjel készülő ujsághoz állították, horribilis deputatum kötelezettségével. Amikor fölszabadulási ideje elérkezett: menesztették és egy másik gyermek rabszolgát állítottak a helyére.

Emlékezhetünk még arra, hogy Falk Zsigmond a negyvenes évek elején azért hagyta ott Beimel József nyomdáját, mert olyas dolgokra akarták őt fogni, amelyek csöpp vonatkozásban sem voltak a tipográfia tiszteletre méltó mesterségével. Nos, ez a helyzet a hetvenes

évekig gyökeresen megváltozott; az ekkori idők inasai nem panaszkodhattak, hogy nem fogják őket szakmunkára! Sőt ellenkezőleg: minden munkát velük akartak elvégeztetni...

Alig néhány oly nyomda akadt a fővárosban, amely nem honosította meg ezt az inas-kizsákmányoló rendszert; a nagyobb nyomdavállalatok közül talán csak az egyetlen Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, melynek igazgatója, Falk Zsigmond, minden humánus dologban elüljárva, bizonyára fölháborodva utasította volna el magától az ily növendék gyermekek munkaereje kihasználásának még csak a gondolatát is.

A kiegyezés esztendejében három új napi lap indult meg Pesten. Az egyik volt a »Budapesti Közlöny«, mely a »Sürgöny« folytatásaként, mint a kormány hivatalos lapja jelent meg március 15-ikétől fogva. Szerkesztője, a jeles történetíró Salamon Ferenc 1875-ig politikai cikkeket is közölt a lapjában, de ez utóbbi dátum óta kizárólag hivatalos tartalmúvá lett az ujság. Egy időben Falk Zsigmond aranytollú testvérbátyjának, Falk Miksának is följajánlották a szerkesztést, de nem fogadta el. A lap Emich Gusztáv nyomdájában készült, mely vállalat 1868. október 1-től fogva Athenaeum névvel részvénytársasággá alakult át. A lap hivatalos jellege révén gyakran oly közleményeket hozott, amelyeknek idő előtt való közhírré tévése kellemetlen lehetett volna a hivatalos körökre nézve. A lap mellett alkalmazott szedőknek tehát az ily eshetőségek kikerülése végett szavukat vették, hogy a még meg nem jelent közlemények tartalmából senki előtt egy betűt sem árulnak el. Később még ezzel sem érték be, hanem összeverbuválták fél Magyarországból a magyarul tudó süketnéma szedőket s velük szedették a lapot.

A süketiséggel s némasággal megvert szerencsétlenek figyelme ekkoriban fordult a betűszedés, mint oly foglalkozás felé, amely viszonylag talán a legkevésbé kívánja meg a hallószerv épségét. El is szaporodtak tehát a süketnéma nyomdászok meglehetősen szép számmal. Falk Zsigmond, kinek érző szíve megesett mindenféle emberi nyomorúság láttán: szívesen alkalmazta őket a vezetésére bizott nyomdában, még akkor is, ha munkaképességük mögötte maradt az ép hallásszervű munkások nagy többségének.

1867. április 1-én látott napvilágot a szélső bal oldal közlönyének, a »Magyar Ujság«-nak első száma. Szerkesztői minduntalan változtak. Az első néhány szám Noséda Gyula nyomdájában készült; innen a Landerer és Heckenast-féle nyomdába került az ujság, ahol Prohászka József volt a tördelője. A »Magyar Ujság« közölte ekkoriban Kossuth Lajosnak a kiegyezés ellen írt élehangú leveleit. Megtörtént egyszer, hogy egy ilyen levélnek tartalmáért utólagosan elkobozták a meglévő példányokat s az inkriminált levél előkerítése végett a szerkesztőségben meg a nyomdában házkutatást tartottak. Ekkor a tördelőt, Prohászka Józsefet is több ízben kihallgatták, miután a szerkesztő, Böszörményi László megtagadta annak átadását, mert mint mondá: »egy Kossuth-levél eredeti kézirata oly ereklje, melyet negyvennyolcas magyar ember nem enged át másnak«. S így vándorolt az eredeti kézirat a szerkesztőségi tagok kezéből a nyomdába s onnan megint a szerkesztőségbe. A vége az lett, hogy Böszörményi Lászlót pörbe fogták és az esküdtszék elítélte. Mikor aztán 1869 tavaszán a fogságban meghalt, a legádázabbul kezdték támadni Horváth Boldizsár igazságügyminisztert.

A »Magyar Ujság« hat-hét esztendei megjelenés után - 1874 végén - beleolvadt az »Egyetértés«-be.

Az 1867-ben megjelent magyar nyelvű új napi lapok harmadika az »Esti Lap« volt, melyet Pálffy Albert szerkesztett és adott ki s az akkori nyomdászoknak Falk Zsigmond mellett legképzettebbike, Kocsis Sándor nyomtatott. A lap viszonylag elég rövid életű volt: 1870 december végén megszűnt.

1868-ban csak egyetlen magyar napi lap indult meg Pesten, a kezdetben Josika Kálmán bárótól, majd Lonkay Antaltól szerkesztett »Magyar Állam«, de ez is csak két másik lap, az

»Idők Tanuja« és a »Pesti Hírnök« folytatásául tekinthető. A »Magyar Állam«-ot kezdetben az Athenaeum nyomtatta, majd Poldini Ede és Noséda Gyula, 1870. május 1-től pedig az ekkor alapított Hunyadi Mátyás könyvnyomda-intézet.

Különösen szép számmal jelentek meg ez időben politikai meg társadalmi irányú heti lapok, szaklapok, egyházi, iskolai és tudományos lapok és folyóiratok, humorisztikus ujságocskák stb. Ezek tekintélyes része a Falk Zsigmond igazgatása alatt levő Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság nyomdájában készült. Amíg 1866-ban 81 volt a magyar hírlapok és folyóiratok száma, 1869-ig már 163-ra szaporodtak.

A Falk Zsigmond irányította Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság egy csapásra a legjelentékenyebb nyomdaintézetek közé emelkedett. A kitűnő szakember igazgató az akkori időkben páratlanul álló modern berendezéssel látta el a nyomdát, s személyzetét is a legjava munkaerőből válogatta össze. Az új műintézet termelő- és üzemképessége mihamar példaszerűvé lett, s ebben az arányban emelkedett a vállalkozás jövedelmezősége is. Már 1871-ben tizenkét százalékot tett ki a részvények osztaléka; 1872-ben ez tizennégy százalékra emelkedett; majd a hetvenes évek gazdasági kríziseinek hatása alatt némileg csökkenve, 1885-ben elérte a tizenöt, 1887-ben a tizenhat százalékos dividenda elég szokatlan magasságát. Azóta is ezen a fokon maradt a nyomda jövedelmezősége, ami első sorban Falk Zsigmond bölcs vezetésének köszönhető.

Mint a fővárosi nyomdák egyik legnagyobbikának igazgatójára, nehéz társadalmi feladatok hárultak Falk Zsigmondra. Kitűnő híre-neve még Bécsben létekor megerősödött idehaza, s mikor Pestre jött: főnökök és segédek egyaránt bizalommal néztek rája, mint olyan emberre, akinek egyénisége egyértelmű a közért való munkássággal, szívós akarattal s eltántoríthatlan kitartással. Ő vállalta a munkát s ezzel a nevét bensően összefűzte a nyomdaipar és nyomdásztársadalom modern kialakulásával.

Mint fönnebb mondtuk, a kiegyezés idejében erős föllendülés volt érezhető iparunkban; a magyar nyomdászok száma tehát gyors szaporodásnak indult. Ennek frissebb társadalmi érintkezés lett a következménye, főképpen a segédek táborában, akik már akkoriban belátták az önképzésnek fontosságát, s Lassalle mondását: »Műveltséggel szabadságra!« követve, sorra szervezték a gyorsírási, nyelvtanítási stb. kurzusokat. Ez igen hasznos és szépen látogatott tanfolyamoknak fő-fő pátrónusává Falk Zsigmond lett, ki személyes buzdítással és pályadíjak kitűzésével, nagyobb könyvadományokkal stb. serkentette a munkásságot művelődésre. Ő már ösmerte s teljes mértékben méltányolta Palmerstonnak 1860 októberében tett ama kijelentését, hogy: »A tudomány terjesztésének leghatalmasabb eszközei nemsokára munkásegysületek lesznek.«

Falk Zsigmondnak a nyomdásztársadalomban való szereplését a béke, szeretet és áldozatkészség jellemezte mindig. Mindenkihez szeretettel s jóakarattal közeledett, s buzgón törekedett arra, hogy főnöktársai és a segédek megértve egymást, a kölcsönös méltányosság jegyében frigyre lépjenek. Az árszabály-közösség eszméjének, amelyet ipari életünk újabb vívmányai közé szoktak sorozni, s melyet a megértést és békét megelőző fegyverszünetnek tekinthetünk a két hatalmas tábor háborújában: akárhány csiráját meg lehet találni az ő hatvanas-hetvenes évekbeli nyilatkozataiban. E tekintetben tehát ő évtizedekkel előzte meg korát.

Alig hogy a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság igazgatójaképpen Pestre került, máris bőséges alkalma nyílt ahhoz, hogy humanizmusával s békülékeny lelkületével csillapítólag hasson a főnökök és segédek közti elkeseredett villongásokban.

A főnökök szervezete 1868-ban egy általános érvényű nyomdai munkarend kidolgozását bízta rá, aminek ő a leghumánusabb értelemben igyekezett eleget tenni. Majd pedig a következő év

vége felé elnöke lett annak a tizenegyes bizottságnak, amely a főnöktestület megbízásából a béremelést és munkaidőrovidítést követelő segédküldöttekkel tárgyalta.

Hogy e tárgyalások eredménytelenül végződtek: legjobban fájlalta maga Falk Zsigmond. Jó szíve a gyöngébb fél, a sanyarú helyzetben sýnlóddó munkásság felé húzta őt, s a maga részéről szívesen teljesítette volna a munkástábor aránylag elég szerény kérését, amely munkaidőrovidítésre és némi béremelésre irányult. A főnökök többsége azonban más nézeten volt, s visszautasította a munkásság memorandumát.

1870. február 5-én megtörtént a segédek kilépése, s a harc mindkét részről a legnagyobb dacossággal folyt egészen addig, míg a gazdaságilag gyöngébb fél, a segédek tábora ki nem fogyott a hadi költségekből, s az éhség megadásra nem készítette a küzdők napról-napra kisebbedő táborát.

A sztrájkolók nagy nyomorúságát látva, Falk Zsigmond a maga részéről véget akart vetni az áldatlan harcnak, s visszatérő személyzetének kívánságait már-már teljesíteni akarta, midőn a többi nyomdafőnök azzal kényszerítette az árszabály megtagadására, hogy kijelentették: »ha a többi nyomdatulajdonossal nem tart, úgy aláírási ívet köroznak az írók, kiadók és könyvkereskedők között, amelyben ezek megígérik, hogy a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaságnál addig semmit sem nyomtatnak, amíg ő áll az élen«.

A sztrájkoló segédek vezérei mindent elkövettek, hogy a sztrájkolók kitartását növeljék, de öt heti nehéz küzdelem után be kellett látniok a vereség kikerülhetetlen voltát. 1870. március 6-ára általános gyűlést hívtak egybe, kimondva azon, hogy másnap mindenki mehet dolgozni, mert a további küzdés - a szaktársak felerésze már úgyis dolgozván - céltalan volna.

A nyomdász-segédek úgy látszik teljesen le voltak tiporva, de a főnökök is nagyon meg-sýnylették a drágán szerzett diadalmukat. Hasznuk - mint a következmények mutatták - semmi sem lett belőle.

Falk Zsigmond volt ekkoriban a legnépszerűbb ember a nyomdász-emberek szemében. A sztrájk idején meg azután is tanusított humánus magatartásáért fáklyás zenével is megtisztelték.

Gyönyörű, a legnemesebb kollegialitás fényében ragyogó mult állott már ekkor is Falk Zsigmond mögött, nem csoda, ha minden nyomdász szeretettel s tisztelettel tekintett reá. Hiszen ő is egyike volt annak a kétszáz egynéhány derék könyvnyomtatónak, akik 1848-ban megalapították a magyar nyomdászegyesületek őset, az »Általános Vándor és Beteg Könyvnyomdászokat Segélyző Egylet«-et, amelyet szabadabb tendenciáiért az osztrák kormány 1853. március 1-je körül föloszlatott. Ehhez hozzájárult a Bécsben közel két évtizeden át tanusított kiváló kollegiális magatartása, a magyarság és magyar irodalom érdekében kifejtett gyümölcsöző munkássága, úgy hogy pályatársai mély tisztelete s benső ragaszkodása a legteljesebb mértékben meg volt okolva.

Mint a »Pest-Budai Könyvnyomdászok Beteg-, Utas- és Segélyző Egylete« elnöke (1869. június 13-án választották meg erre a díszes, de sok fáradsággal járó tisztségre), állandó összeköttetésben volt a nyomdai munkásság legműveltebb s legaltruisztikusabb elemeivel. Valami csodálatos harmónia kötötte össze akkoriban a nyomdászegyesület vezetőségét. Egyfelől az arany szívű, mindenki által becsült és szeretett nyomdaigazgató-elnök, másfelől pedig a magyar munkásmozgalom magvetői, akiknek hányt-vetett életére, rajongó idealizmusára megilletődéssel kell gondolnia mindenkinek, még ha politikai fölfogása és gazdasági helyzete a másik táborhoz csatlakozásra predesztinálja is őt. A derék főnök és a lelkes munkások emez együttműködésének áldásos hatása évtizedekre terjedt; sok jelentős nyomdásztársadalmi intézményre nézve ez volt a magvetést megelőző munkálatoknak, a szociális talaj porhanyításának az ideje.

Nagy ügybuzgalommal és teljes energiával ragadta kezébe Falk Zsigmond a nyomdászok segélyző egyesületének a vezetését. Legtöbb baja a főnöktársaival volt, akik közül többen az imént lezajlott nagy sztrájk óta nem fizették immár a főnökilletéket, vagyis a heti tíz krajcárakat minden egyes tagjuk után. Falk Zsigmond nagy tekintélyének s kiváló tapintatosságának azonban mihamar sikerült őket visszaterelni a segélyző egyesület tagjai és támogatói sorába.

Ugyanebben az időben már szóba került a segélyző egyesület országosításának eszméje s Falk Zsigmond a maga széles látókörével föl is ösmerte az idea nagy jelentőségét, de a kivételre csak tizenöt esztendő múlva - az ő újabb elnökösködése idején - kerülhetett sor.

A III. magyar-osztrák nyomdászkongresszust Pesten tartották meg 1870. augusztus 15-ikén. Falk Zsigmond erre az alkalomra művészi emlékérmeket öntetett s azok jövedelmét a nyomdásznap költségeinek fedezésére ajándékozta. A kongresszus lelkes szavakkal mondott köszönetet érte s Falk megérte azt, amiben más munkáltatónak talán sohasem volt része: minden sorsú ember, társadalmunk vezető férfiai ép úgy, mint a legintranzigensebb fölfogású, Bakunin és Kropotkin szellemében dolgozó munkás-vezérek is habozás nélkül s őszintén elismerték munkásságának értékét s mindenkor és minden alkalommal a legmelegebb dicséretekkal halmozták el őt érte.

Abban a jelentős munkában, amelyet Falk Zsigmond a nyomdásztársadalom érdekében ekkortáiban még végzett, kiemelésre méltó az elhunyt nyomdászok özvegyei segélyezésének elhatározása, valamint a budapesti nyomdászok segélyző s önképző egyesületeinek egyesítése. E tekintetben Falk annyi érdemet szerzett, hogy midőn 1872. március 17-ikén segélyző egyesületi tisztségéről leköszönt, a közgyűlés külön, igen meleghangú jegyzőkönyvi köszönetet szavazott neki.

Visszavonulásának nem volt semmi személyes oka. Nem is lehetett volna, mert hiszen ő a maga részéről mindig csak a célt tekintette irányadónak s személyekkel nem törődött, legföljebb csak annyiban, amennyiben segítségre, támogatásra szorultak egy vagy más tekintetben. Ez az objektivitása is nagyban hozzájárult népszerűségéhez s ahhoz, hogy nyugodt lélekkel elmondhassa magáról: »Nincs, nem volt s nem is lesz ellenségem vagy rosszakaróm soha!«

Ma már meg tudjuk érteni, hogy miért vonult vissza Falk Zsigmond a nyomdászok éléről 1872-ben kilenc teljes esztendőre. Ő ugyanis, mint ritka nagy látókörű ember, megérezte már akkor az 1873-iki nagy pénzügyi krachnak az előszelét s tudta, hogy minden erejét az általa igazgatott, alig négy-ötéves Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság szolgálatába kell állítania, ha a fiatal vállalatot meg akarja óvni jelentékenyebb rázkódásoktól. S amikor ezt belátta, nehéz szívvel mondott búcsút segélyzőegyesületi kedvelt munkakörének, hogy minden erejét a Pesti Könyvnyomda biztosítására összpontosítsa. Fáradozását fényes eredmény koronázta. A nagy válság elviharzott a vállalat fölött s alig ártott neki valamit. Mint már említettük, a részvény-osztalékok némileg lejjebb szállottak, de idővel kiköszörülődött ez a csorba s a nyolcvanas évek közepe felé már jövedelmezőbb volt a vállalat, mint bármikor is annak előtte. S ezt kizárólag Falk Zsigmond körültekintő gondosságának s megfeszített szorgalmú fáradozásának köszönheték a részvényesek.

A nyomdászok segélyző egyesületének éléről való visszavonulása nem jelentette azonban a köz érdekében való munkásságának teljes megszüntetését. Amennyire ideje engedte, részt vett a fontosabb nyomdásztársadalmi, iparfejlesztési és jótékonyági akciókban szívvel-lélekkel. Az ő áldásos kezenyomát ott találjuk ez időben is nagyon sokfelé.

A munkásmozgalmak történetében örökméltóvé tette nevét azzal is, hogy ő hozta be ez időben nyomdász-segédei számára a kilenc-órás munkanapot. E kezdet óriási jelentőségű lett évtizedek szociális munkásságára nézve.

A Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság Falk Zsigmond ügyes és lelkiösmeretes vezetése alatt oly gyorsan fejlődött, hogy az 1873-iki bécsi világkiállításon is már igazán imponáló módon vehetett részt. A nyomdászati szakosztály krónikása, a híres lipcei szakíró Carl Lorck a legmelegebben nyilatkozik arról az akkori időkben még szokatlan egyszerű és nemes irányzatról, amely a nyomda műveit jellemzi.

Falk Zsigmond e kiállításon mint jury-tag működött közre s így az igazgatása alatt álló vállalat nem vett részt a versenyben, »hors concours« maradt.

Mint mindenben, úgy a vasárnapi munkaszünet kérdésében is a méltányosság és ember-szeretet pártján találjuk Falk Zsigmondot. Bátyjával, a híres publicista és ujságíró Miksával egyetemben már 1879-ben állást foglalt a hírlapok hétfői számának megjelentetése ellen, tudva s érezve, hogy mind az ujságíróknak, mind pedig a lapok technikai személyzetének nagyon-nagyon szükségük volna hetenkint legalább egy napi zavartalan, nyugodt pihenésre. Sajnos, a hírlapok munkásainak ez a jogos kívánsága csak több, mint két évtized múltán valósulhatott meg a maga egészében.

S az intézet hírnév tekintetében is folyton gyarapodott. 1878-ban nyomdászati szakkiállítás volt Budapesten, amelyen Falk Zsigmond is részt vett a vezetése alatt levő Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság munkáival s szép kitüntetést aratott.

A hetvenes évek vége felé már teljesen megromlottak a nyomdászat üzleti viszonyai Budapesten. A piszkos konkurrencia fölemelte fejét s az árrontás hihetetlen mérveket öltött: nem volt számítási alapul szolgáló s szabályozóan ható munkabér-árszabás. Az 1872-iki bérszabályzatot ekkor már jóformán csak a Falk Zsigmond igazgatása alatt álló Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság tartotta magára nézve kötelező erejűnek.

Jelentéktelen dolognak látszik, de még ebben is megnyilatkozik Falk Zsigmond következetessége. Amit ő egyszer aláírt, amihez lekötötte a szavát: annak ura maradt ő mindenkoron. Amit jónak látott s amire nézve elhatározta, hogy keresztülviszi, megvalósítja: attól nem tágított semmiféle anyagi előnyökért sem. Amilyen következetesen ragaszkodott ő az árszabályhoz még akkor is, amikor már mindenki túltette magát rajta, éppen oly következetesen idegenkedett az inastartással való visszaélésektől, meg az illojális konkurenciától is.

A vezetése alatt álló nyomda hírét-nevét nagyban öregbítette ez időtájt Falk Zsigmond a különböző kiállításokon való részvétellel. A bécsi világkiállításon való részvételéről már szóltunk; ezenkívül ott látjuk Falkot mint jury-tagot a szegedi 1876-iki, a székesfehérvári 1879-iki és a trieszti 1881-iki kiállításokon. 1878-ban pedig, a párisi világkiállítás alkalmával az a nagy megtiszteltetés érte Falk Zsigmondot, hogy mint kormánybiztossági tag lett kiküldve.

Az 1878-iki esztendő fontos Falk Zsigmond egyéb kitüntetései szempontjából is. Ugyanis ebben az esztendőben tüntette őt ki az uralkodó a III. osztályú vaskorona-renddel, amelynek alapján a lovagi rangot is nyerte. Ugyancsak 1878-ban a francia kormány a becsületrend keresztjével ékesítette föl Falk Zsigmond munkás kebelét; ezenkívül több más külföldi rendjelt is kapott ez évben. A Ferenc-József-rendet meg a kir. kereskedelmi tanácsosi címet már jóval előbb is megkapta.

A nyomdász-egyesület országosítása s ennek következményei

A nyomdászegyesület elnöki székét 1882-ben ismét Falk Zsigmond foglalta el. Ideje is volt, mert az ő jóakarata s energiája nélkül valószínűleg teljesen szétzüllött volna ekkoriban az egyesület. A Typographia megmagyarosításának kérdése két, számra nézve jóformán

egyforma táborra bontotta a tagokat s folyt a toll- meg a szóharc körömszakadtáig, sokszor igazán bántó kiméletlenséggel. Csak 1885-ben sikerült Falk Zsigmondnak rengeteg fáradság árán az ádázul tusakodó két párttömeget megbékítenie.

Hogy mennyire örültek a megfontoltabb nyomdászok a békének s mennyire hálásan gondoltak Falk Zsigmond békeközvetítői tevékenységére, bizonyítja, hogy díszes emlékalbumot adtak át neki, szép szavakkal köszönve benne fáradhatlan ügybuzgóságát s bölcs pártatlanságát. Az emlékalbumot hatszáz nyomdász írta alá.

Mikor a béke helyre állt, a magyar nyomdászvilág minden vonalon nagy lelkesedéssel látott hozzá, hogy a segélyző egyesület rég óhajtott országosítását tető alá vigye. Arról volt szó, hogy az országban szanaszét levő apró-cseprő nyomdászegyletecskék mind egy nagy közös szervezetbe olvadjanak össze, egyrészt a segélyezés egyszerűsítése s jobbá tétele okáért, másrészt pedig azért, hogy az ország minden nyomdásza olyan benső kapoccsal legyen egymáshoz fűzve, amely különösen az anyagi jobblétért vívott küzdelemben bizonyulhat üdvös hatásúnak.

A világos gondolkozású Falk Zsigmondnak munkáltató létére is az volt a nézete, hogy világért sem kell gátolni a munkásság egyesülési törekvéseit, mert mindenféle ilyen önös érdekből fakadó akadályozás legfőljebb csak efemer értékű lehetne; az élet és a haladás törvényei rövidesen diadalmaskodnának. De meg a munkáltatóknak is érdekük - bár csak közvetve, - hogy a munkásság egyetlen hatalmas táborban legyen s hogy a munkabér aránylagosan megszabassék, mert csak ez adhat védelmet az árrontás meg a szabad kereskedelmi rendszer egyéb veszedelmei ellen, illetőleg ez szolgálhat biztos alapul a munkáltatók kalkulációihoz.

E meggyőződésétől áthatva, ő maga is legbuzgóbb propagátorává lett az országosítás eszméjének s minden erejét s befolyását latba vetette, hogy az eszme megvalósulhasson.

Ez az időszak megfeszített munkásságot követelt a nyomdász-egyesület vezetőségétől s első sorban a pártatlan ügybuzgóságú elnöktől, Falk Zsigmondtól. Tömerdek dolgát azonban olyan jó kedvvel, oly tapintattal s ügyességgel végezte, hogy méltán nevezhetjük őt a nyomdász-egyesület szerető édesapjának. Az ő áldozatkész buzgalma nélkül aligha is lehetett volna a nagy ügyet dülőre vinni. A nyomdász-egyesület aligha fejlődhetett volna a mostani hatalmas és áldásos mivoltára, ha Falk Zsigmond nincs az élén s az ő gondos kezei nem hárítanak el minden akadályt a haladás útjából. Igazuk van azoknak, akik Falk Zsigmondot az összes nyomdászegyesületek megteremtőjének, mintegy édesapjának tekintik, mert ő az, akinek köztisztelt nevéhez fűződik - közvetlenül vagy közvetve - a magyar nyomdászvilág minden humanitárius intézményének világgrajövelete s nagyranövése.

De lássuk csak, mily terebélyessé nőtt immár az a fa, amelyet fiatal korában annyi szeretettel s önmegtagadással ápolt Falk Zsigmondunk.

A »Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesületét«, amelynek Falk Zsigmond tíz éven át volt elnöke, a nyomdászok maguk között anyaegyesületnek nevezik, mert az évtizedek folyamán belőle sarjadt ki minden más nyomdász-egyesülés, de meg talán azért is, mert olyan ez az intézmény, mint a jóságos, gondos anya, aki gyermekeinek minden bűjában-bajában osztozik és segíti őket, ha sorscsapások érik. Szinte hihetetlen, hogy micsoda áldásos szociális munkát végez ez az egyesület. Beteg tagjának tisztességes heti pénz-segítségét biztosít s ha meghal: temetési költséget ad. Munka nélkül maradt tagjait három hónapig rendes napi segítségben részesíti s ha a szükség vagy tanulásvágy vándorbotot nyom a nyomdász kezébe: kijár számára a mindennapos utazási segítség, a viatikum. Ha előregszik a nyomdász, vagy gyógyíthatatlan betegség akadályozza a munkája végzésében: meglehetősen rokkantségben részesül holtáig. Ha meghal a tag; felesége a temetkezési költségen kívül viszonylag tekintélyes summát kap özvegyi segítségképpen (ez az özvegysegítő intézkedés is

Falk Zsigmond nevéhez fűződik); ha pedig apró árvák is maradtak utána: ezek neveltetési járadékban részesülnek tizennégy éves korukig. Imponáló, minden jóézésű ember elismerését megérdemlő tevékenységet fejt tehát ki ez az egyesület. Nem kevesebb, mint öt millió koronát fizetett ki az 1911-iki év végéig segítségképpen. Elképzelni is sok, hogy mennyi könnyet szárított föl évtizedek folyamán ez a kölcsönös jellegű segélyezés, s mennyi halálra vált beteg nyomdásznak adott utolsó óráján biztos megnyugvást az a tudat, hogy elmúlása után gyermekei védve lesznek a legkétségbeejtőbb nyomorúságtól.

Az imponáló belső munkához harmonikus külsőt ad a Segélyző Egyesület hatalmas palotája. A Sándor-tér, Bérkocsis-utca és Kölcsey-utca sarkán, tehát három utcára nézően emelkedik ez a hatemeletes rengeteg épületkolosszus. Ragyogó betűk hirdetik rajta, hogy ez a »Gutenberg-Otthon«, az irodalom és sajtó technikai munkásainak összerakott garasok árán épített otthona.

Az otthon elnevezést méltán megérdemli ez a monumentális palota. Benne talált a szépszájú nyomdász-egyesületek majdnem valamennyije megfelelő helyiséget. Tágas, remek termek, nagy könyvtár, olvasó- és társalgó-termek, irodai és hivatalos helyiségek foglalják el köröskörül az egész félemeletet. A földött s óriási gyűlésteremmé formált udvar ezernyi embernek befogadására alkalmas, most azonban a jobb jövedelmezés okáért egy elsőrangú mozivállalatnak van bérbe adva.

A Segélyző Egyesület - mint említettük - nemrég ülte fennállásának ötvenesztendős ünnepét. Szerény kezdetből lett az egész országra kiterjedő hatalmas egyesületté. Mikor megalapították: kétszázat sem tett ki a tagjainak száma. Most hétezerrel több tagja, gyönyörű székháza, Abbáziában modern szanatóriuma van, s áldásos működése révén ragyogó helyet foglal el a munkások önsegélyezésének történetében.

S mindeme gyönyörű eredmények kifejlődéséhez lovag Falk Zsigmond ügybuzgó elnöksége idején rakódott le a biztos és széles alap. Az egyesület öregebb tagjai legendákat beszélnek az ő ügybuzgóságáról s jószívűségéről. Valahányszor valamely tag heti befizetéseinek elmulasztása miatt törlésre került: a nyomdászokat gyermekeiként szerető derék elnök utána járt, hogy mi okozta a tagsági díjak elmaradását. Ha megtudta, hogy családi bajok avagy egyéb vétlen körülmények okozták azt: csöndesen, mondhatnók suttyomban kifizette az illető nyomdász egész hátralékát. Sok-sok szegény családot kötelezett ilyen módon mély hálára.

A Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesületén kívül van több olyan tipografus-egyesülés is, amely közvetve vagy közvetlenül sokat köszönhet Falk Zsigmondnak.

Jelentőség tekintetében az első helyet foglalja el a Segélyző Egyesület után a »Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete«, amely közvetve szintén sokat köszönhet Falk Zsigmondnak. Ez ebben a formájában 1894-ben alakult, de elődjének tekinthető az 1866-ban alapított »Budapesti Könyvnyomdászok Önképző Egyesülete«, amely mint a fentebb ismertetett »anyaegyesület« működött s könyvtárával (ennek a könyvtárnak alapját is, Kertész József mellett, jórészt Falk Zsigmond vetette meg a maga tekintélyes könyvadományaival), nagyszámú tanfolyamaival meg »Typographia« címen kiadott ujságjával mindig nagyszerűen szolgálta a kultúrát. A mostani Szakegyesület munkálkodása is főképpen kulturális érdekű dolgokra szorítkozik: tanfolyamokat, olvasó-szobát és hatalmas könyvtárt tart fenn, pályázatokot hirdet szakbeli s egyéb művekre, dalos-egyesületet istápol; ezenfelül díjtalan jogvédelmet biztosít tagjainak, munkát közvetít s hozzájárul a munkanélküli nyomdászok segítéséhez.

A »Magyarországi Könyvnyomdászok és Rokonszakmabeliek Szakköre« a szakirodalom ápolását és a szakbeli tudnivalók közkinccsé tételét tűzte ki céljául. »Grafikai Szemle« címen havonként megjelenő folyóiratot ad ki. Korábban kiadta a díszmű számba menő »Magyar Nyomdászok Évkönyvét« is. - Ez az egyesület »Könyvnyomdászok Társas Köre« címmel

1882-ben alakult, s 1891-ben lett »Szakkör«-ré. A nyomdászok kulturális érdekeit annyira szíven viselő lovag Falk Zsigmond feledhetetlen érdemeket szerzett ez egyesületnél. A nyomdászati szakirodalom nagy fellendülése javarészből az ő áldozatra mindig kész támogatásának köszönhető.

A legifjabb és be nem avatott nyomdászgenerációnak sejtelve sincs arról, hogy mennyit tett Falk Zsigmond a szakápolás érdekében. Nem hiába, hogy országos híré szakember volt ő már húszéves korában: mindenkor át tudta érezni mesterségének szépségét és jelentőségét. Közel-multunk legjelesebb nyomdászati szakírói: a bécsi Faulmann és a lipcei Lorck testi-lelki jóbarátai voltak, s hozzájuk hasonlóan buzgott Falk is a könyvnyomtatás technikai és iparművészeti nagyrafejlesztéseért. Ahol ilyes irányú törekvést látott: fölkarolta s támogatta minden lehető módon.

A Könyvnyomdászok Szakköre közel negyedszázados existenciája lovag Falk Zsigmondnak köszönhető. Ő tette lehetővé a Kör lapjának és évkönyvének megjelentetését, húsz esztendő alatt több mint húszezer koronányi közvetett adományban részesítve a Kört. Amellett tanácsokat adott, a szaktanfolyamokat személyes megjelenésével tüntette ki, s értékes felszólalásaival is hintette a szakszeretet meg szakbeli művelődés magvát. Amikor valamely új szakkönyv napvilágot látott: szerzője biztosra vehette, hogy Falk Zsigmondban megtalálja a jóakaró mecénást.

A szakoktatásnak lelkes pártfogója volt Falk Zsigmond mindenkor, s annak sokszoros bizonyítékát adta. Így mikor a nyomdász-egyesület 1881-ben kísérletet tett a nyomdászinas szakiskola létesítésével, Falk rögtönösen védelmébe vette az új intézményt; tetemes összeggel járult az iskola főtartásához s a vezetésére bízott nyomda inasait beiratta oda. Sajna, hasztalan volt az ő meg még egy-két magasröptűbb gondolkozású nyomdafőnöknek minden fáradozása: a kísérlet a többi nyomdatulajdonos közömbösségén hajótörést szenvedett.

Azért a tömérdek jóságáért meg áldozatkészségeért, amellyel a szakfejlesztés nagy munkáját elősegítette, a Könyvnyomdászok Szakköre már 1890-ben tiszteletbeli tagjává választotta Falk Zsigmondot, s azóta is büszke e választására.

A »Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Jótékonyági Köre«, mint már a neve is mutatja, az ínségbe jutott nyomdászok istápolásával foglalkozik, s árvákat ruház föl. 1882-ben történt alapítása óta 115.000 korona segítséget juttatott az arra szorult nyomdászoknak, s ezenfelül 3171 árvát részesített pénzbeli segítségben avagy látott el téli ruhával. Falk Zsigmond áldozatkészségéről bőséges alkalmá volt már meggyőződnie ennek az igen humánus föladatot teljesítő nyomdász-egyesületnek is.

A »Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szálló-Egyesülete« 1908-ban alakult. Célja, hogy az utazó nyomdai munkások számára a nagyobb városokban ingyenes szállást és ellátást adjon, s amennyiben rászorultak, ruhaneművel is ellássa őket.

A »Budapesti Könyvnyomdászok Hitelszövetkezete« célja, hogy szükségbe jutott tagjain olcsó kölcsönrel segítsen. 1886-ban alakult, s első elnöke lovag Falk Zsigmond volt, ki szóval is, meg a maga példájával is buzdította nyomdászait takarékosagra meg bölcs életmódra. Mint elnök a legbuzgóbban munkálkodott a szövetkezet érdekében, s ő emelte azt a maga nemében mintaszerű intézménnyé. Az egyesület régi tagjai közül sokan kegyelettel emlegetik elnökségének idejét, amikor az ő egyszerű körlevéli fölszólítására a megállapodottabb nyomdászok majd mindegyike csatlakozott a ma is szépen virágzó szövetkezethez. A Hitelszövetkezetnek lovag Falk Zsigmond még ma is fő-fő részvényese, s a reája eső osztalékot évről-évre valamely olyan jóra való nyomdászembernek adatja, aki nagy családja révén ez összegecskének a legjobb hasznát veheti.

A »Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre«, a »Budapesti Hírlapszedők Köre«, a »Budapesti Betűöntők és Tömöntők Köre«, a »Magyarországi Gépmezterek és Nyomók Köre« szintén nyomdászegyesületek, s az egyes nyomdai munkaszázatok embereinek anyagi és kulturális érdekeit szolgálják.

Buzgó pártfogója volt Falk Zsigmond a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság személyzete kebelében 1880-ban alakult »Összhang« című daloskörnek is. Mint a gondos édesapa, részt vett nyomdászainak minden bujában-bajában, dolgozott értük, de ha ideje került: együtt is örvendezett velük.

Az a széles körben mutatkozó mélységes tisztelet, amellyel a tanulni vágyó nyomdászfiatalság körében Falk Zsigmond iránt viseltetnek: hozta létre a Szemere-utcai szakirányú iskola nyomdász-ifjúságának »Lovag Falk Zsigmond Kör«-ét, amely tanulságos fölolvadások és vidám összejövetelek rendezésével igyekszik méltóvá lenni az illusztris címéhez.

Bár nem szorosan vett nyomdászegyesület, de mert a tagjainak nagy többsége nyomdaipari alkalmazottakból kerül ki: ide számítható a »Természetbarátok Turista- Egyesülete« is. Nagy és nemes célja van ennek is. Megkedvelteti tagjaival a szabad természetet, elvonja őket a kocsmázástól, s évenként száznál is többet kitevő kirándulásaival igyekszik ellensúlyozni a nyomdák ólmos atmoszférájának szervesztrómboló hatását.

Ennyiben ösmertettük meg a nyomdászegyesületek mostani állását, hangsúlyozva, hogy minden sikerhez s imponáló eredményhez a Segélyző Egyesület 1885-ben történt országosítása adta meg a kulcsot, s ez országosítás létrejötte első sorban Falk Zsigmondnak köszönhető.

Falk Zsigmondék nagy műve, az országban szétszóró apróbb nyomdászegyesületeknek egyetlen nagy segélyző egyesületbe való összevonása: lesz olyan fontos egykoron a magyar történetben, mint amely fontosnak emlegetünk most valami Kinizsi korabeli győzedelmes ütközetet. Ezzel az egyesítéssel nem csupán a nyomdászok jövőjét s kulturáját illetőleg állott be nagy fordulat, de egyszersmind az első lépés volt ez arra, hogy minden gazdasági s kulturális célzatú mozgalom országosan szervezkedjék. Főképp Falk Zsigmond buzgó utánjárásának és fáradhatatlan sürgetésének köszönhető ugyanis az országos nyomdászegyesület alapszabályainak jóváhagyása s ezzel a precedens megalkotása, az út megtörése.

Ez és a kilencórai munkaidő bevezetése a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaságnál, majd ennek nyomán a legtöbb budapesti nyomdaüzemben: olyan precedensek, amelyekért Falk Zsigmond bizvást megérdemli minden a munkáskérdést becsületesen a szíven viselő embernek az elismerését.

A nyomdafőnököknek már korábban is voltak - főleg a segédek árszabálymozgalmai alkalmával - ad hoc egyesüléseik, de az állandó főnökegyesület csak 1892 felé alakult meg. Mint hisztórikus érdekű adatot föl kell jegyeznünk, hogy a budapesti nyomdafőnökök 1883 végén egy értekezletükön már kimondották az állandó jellegű főnökegyesület megalapítását s Falk Zsigmond vezetésével bizottságot is küldtek ki az előkészítő munkálatok végzésére. Hogy a kísérlet ekkor dugába dőlt: nem Falkon mulott.

Amióta a Budapesti Könyv- és Könyomda-Főnökök Egyesülete állandóan megalakult: lovag Falk Zsigmond hű és odaadó tagjának bizonyult mindig s fontosabb kérdések esetében magas életkora mellett is szívesen részt vesz a munkában. Az ő nagy tekintélye s rengeteg tapasztalata sok tekintetben fényt sugároz az egyesületre s jelentékenyen hozzájárul az összetartás érzetének erősítéséhez. Az egyesület hálából díszelnökké választotta őt.

1887-nek tipográfiai tekintetben érdekes eseménye az a hírlapkiállítás, amelyet a Budapesti Könyvnyomdászok Társasköre március 15-ikének megünneplésére rendezett s melynek Falk

Zsigmond volt a pártfogója. A kiállítás anyaga jelentékeny részben ifj. Falk Zsigmond gyűjteményéből került ki, amelyben igen sok volt a régi, ritka ujságpéldány.

A nyomdászegyesület 1887. augusztus 19-ikén a Fővárosi Vigadóban ünnepelte fönállásának negyedszázados jubileumát. Megható ünnep volt ez s érezte a nap jelentőségét minden könyvnyomdász. Falk Zsigmondnak, kinek oroszánrésze volt a munkában és sikerben egyaránt: ekkor nagy és szívből jövő ünneplésben volt része.

1890 végével búcsút mondott Falk Zsigmond a nyomdászegyesület elnöki tisztének, de érdeklődése nem szűnt meg semmiféle szakbeli esemény vagy irányzat iránt. Bökezűsége és nagylelkűsége is megmaradt a réginek, amint azt a Könyvnyomdászok Szakköre hatalmas arányú támogatásával is bizonyította. Szakbeli dolgokra irányuló munkakedve megmaradt véges-végig s régi nyomdásztársai iránt táplált jóakarata és szeretete változatlanul s gyönyörű példaképpen fennáll még most is, pátriárkákra emlékeztető öreg ember korában.

Nagy kar- és szaktársi szeretete s jóindulata révén kiválóan értékes munkát végzett Falk Zsigmond azokban a nehéz időkben is - mint 1890-ben és 1895-ben - amikor a legelkeseredettebb gazdasági harc folyt főnökök meg segédek közt. Az ő megfontoltságának s nagy emberszeretetének köszönhető jelentékeny részben, hogy a kritikus idők elviharzása után mindannyiszor békesség és jóindulat költözött mind a munkáltatók, mind pedig a munkások lelkületébe s mindkét fél őszintén törekedett arra, hogy egymást megértve s esetleg támogatva is: a szociális fejlődési etika tekintetében példát adjon minden egyéb iparág képviselőinek.

Ujabb alapítások - Jubileum

1890 körül roppant munkásságot fejtett ki lovag Falk Zsigmond egy nagyszabású intézetnek, az Első Magyar Betűöntöde Részvénytársaságnak az alapítása körül. Mint egy hatalmas nyomda vezérigazgatóját, régóta bántotta őt az a tudat, hogy széles e Magyarországon nincsen még olyan nagystilű betűöntödei vállalat, amely a fogyasztásnak csak egy részét is fedezni tudná s hogy éppen ez oknál fogva évenként rengeteg összegekkel kell gazdagítanunk a külföldet.

Betű- és rézlénia-szükségletük földözése dolgában addig a magyarországi könyvnyomdák még a külföldre voltak utalva. Ausztria, Németország, Angol-, Francia- meg Olaszország évenként közel két millió koronát ragadtak el tőlünk betű- s rézlénia készítményekért s e nagy összegnek betűöntő- s nyomdaiparunktól való elvonása sorvasztó hatással volt az egész iparágazatunkra; kilátás nélküli, keserves tengődés volt a külföldtől való függésnek eme korszaka. Több jeles nyomdással egyetemben lovag Falk Zsigmond megkezdte tehát az előmunkálatokat az Első Magyar Betűöntöde Részvénytársaság megalapítása érdekében és eszméjét - talán mondanunk sem kell - fényes sikerrel vitte megvalósulásra. Amihez ő fogott: onnan az eredmény nem maradhatott el; személye annyira garantálta már előre is a vállalkozás érdemes és reális voltát.

A hazai betűöntő-iparbeli föllendülés 1890-től datálódik. Az erélyes és bátor férfiaknak az a kis csapatja, amely az önálló magyar ipar megteremtésének eszméjétől volt áthatva: élén lovag Falk Zsigmonddal bizonyára a helyes nyomon járt, amikor céljának eléréséhez a külföldi függőségtől való fölszabadulást tartotta az első és elengedhetetlen követelménynek. Ez a meggyőződés adta meg az impulzust az Első Magyar Betűöntöde Részvénytársaság megalapításához s Falk Zsigmondék bizonyára helyesen jártak el, amikor semmiféle fárad-

ságtól meg anyagi áldozattól sem riadtak vissza, csak hogy ezt az úttörő vállalatukat mentől mintaszerűbbé tegyék s a legmodernebb gépekkel meg eszközökkel szereljék föl.

Az első lépés meg volt téve s a nagy áldozatok éppenséggel nem bizonyultak hiábavalóknak. A betűöntőipar egyszeriben virágzásra emelkedett s áldásává lőn az ország nyomdaiparának: a budapesti és a vidéki könyvnyomtató-ipar körében egyaránt nagy volt a föllendülés s az ujonnan alakult Első Magyar Betűöntő Részvénytársaságnak ugyancsak szaporán kellett dolgoznia, hogy a folytonosan szaporodó megrendeléseket idején elintézhesse.

S így tartott ez a legujabb időkig, amikor az Angliából meg Amerikából ide származott szedő-öntőgépek a könyv- s ujságbetű-szükségletnek egy részét magukhoz rántották, jóllehet az e szedőgépeken készült sorok illetőleg betűk a technikai kimunkálás dolgában sok panaszra adnak okot.

Hogy a magyarországi könyvnyomdák mind jobban fokozódó rézlénia-szükséglete is idehaza legyen előállítható, az Első Magyar Betűöntő Részvénytársaság gyártelepét lovag Falk Zsigmond már rövid négy-esztendei fönnállás után - vagyis 1894-ben - egy új osztállyal bővítette: a rézlénia-gyártási osztállyal, amelyet mindjárt kezdetben oly gazdagon szereltek föl mindenféle hozzávaló géppel meg segédeszközzel, hogy a gyár ennek révén nemcsak a magyarországi könyvnyomdákat láthatta el a szükséges betűkkel meg rézvonalakkal, hanem ezenfelül még tekintélyes fölösleget is produkálhatott, amely aztán a szomszédos Ausztriában talált elhelyezésre. Az intézet fokozódó növekedésével azonban a szükséglet és a forgalom is megfelelő arányokban növekedett s hála lovag Falk Zsigmond és igazgató-társai körültekintő gondosságának meg áldozatkészségének: folytonosan újabb beruházások eszközöltettek, úgy hogy az összes gépek kettős példányokban szereztettek meg. Ezzel az expanzív törekvéssel lépést tartott az igazgatóságnak a készítmények jósága tekintetében való gondossága is. A gépeknek egytől-egyig megvannak a modern amerikai meg európai technika adta előnyei s természetesen valamennyi a legujabb rendszerű. A rendelkezésre álló eszközök folytonos tökéletesítésének köszönhető főképpen, hogy az Első Magyar Betűöntő Részvénytársaság üzemképesség dolgában megállta a versenyt a külföld legtekintélyesebb és legjobb hírű hasonló intézeteivel.

Az 1900-iki párisi kiállításon nagy arany éremmel tüntették ki az öntödét s a magán cégektől származó elismeréseknek igazán se szeri, se száma.

Amely vállalatához lovag Falk Zsigmond odakölcönözte a maga becsületes, évtizedek munkájában tündöklővé lett nevét; annak a vállalatnak absolute szolidnak s minden legcsekélyebb gyártmányának föltétlenül jónak kellett lennie. A produktum kiváló jósága azonban nem volt rossz hatással az Első Magyar Betűöntő jövedelmezőségére. A kitűnő hírnév és ennek következtében való nagy forgalom inkább azt tette lehetővé, hogy már a fönnállása óta is kielégítő osztalékot fizethessen részvényeseinek a vállalat.

Ma Magyarország betű- és rézlénia-szükségletének legalább hatvan százalékát az Első Magyar Betűöntő Részvénytársaság fődözi. De ezzel még nincs kimerítve piacának a tereuma, mert igen tekintélyes betű- meg rézlénia-mennyiségeket szállít ezenfelül a Balkán-államokba, Ausztriába meg Olaszországba is.

Szinte megbecsülhetetlen az a haszon, amely a magyar könyvnyomtató-világot lovag Falk Zsigmond alapítása, az Első Magyar Betűöntő Részvénytársaság révén érte: nemcsak, hogy szükségletei fedezése dolgában függetlenné lett a külföldtől, hanem - az új forrás olcsóbb volta és a megrendelések gyorsabb elintézése kapcsán - jelentékenyebb üzleti előnyöket is sikerült elérnie.

Az Első Magyar Betűöntő Részvénytársaság 1900-ban ülte fennállása tiz-esztendő jubileumát. Ez alkalommal az igazgatóság szép ovációt rendezett a társaság fő-alapítója és

kezettől fogva elnökének: lovag Falk Zsigmondnak. Megfestették így hírneves művész által megszólalásig hű arcképét s ezt egy rendkívüli ülésen a társaság üléstermében leplezték le, miután előzőleg Linczer alelnök igen szép beszédben méltatta ama hervadhatlan érdemeket, melyeket az ünnepelt a társaság megalapítása és felvirágoztatása körül magának szerzett. A minden tekintetben szép és megható ünnepély annál sikerültebb volt, mert az ünnepeltnek utolsó pillanatig a legkisebb tudomása sem volt a tervezett ovációról.

Hasznos és hézagpótló vállalkozása volt ez időből a hangjegynyomda megalapítása a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság üzemének keretén belül. Fiának, dr. Falk Zsigmondnak, kedvenc eszméjét készséggel karolta fel az apa és ez által a fiatal Falk lett a hangjegymetszés és hangjegynyomtatás meghonosítója Magyarországon, az apa pedig ezzel is új, szépen prosperáló iparág megteremtésében segédkezett.

Az 1893. esztendő május hónapja kiválóan nevezetes volt lovag Falk Zsigmond életében. Ekkor ünnepelte ugyanis nyomdászságának ötvenedik esztendejét.

Életerős, ritka munkabírásu ember volt ekkoriban lovag Falk Zsigmond, enerzsiájának, testi és szellemi képességeinek teljében. Meg sem látszott rajta, hogy immár túl van azon a koron, amely a legtöbb embernél az élet végső határa szokott lenni.

Az ötvenesztendős jubileum páratlan fénnel, s a társadalom úgyszólván minden osztályának részvételével ment végbe. A vezetőség csendben, zajtalanul, szerényen óhajtotta rendezni az ünnepélyt és mégis valódi országos ünneppé nőtte az ki magát: a nyomdászörök ünnepelték Falkban a viszontagságos küzdelmeken átment veterán szaktársat és szakembert; a társadalom ünnepelte benne a minden társadalmi mozgalmából részét kivevő fáradhatlan, buzgó, önfeláldozó harcost; a jótékony testületek és humánus intézetek állandó jóltevőjüket. A szeretetnek, a becsülésnek az a megható nyilvánulása, amelyet e jubileum alkalmával láttunk, valóban páratlan: szívvel-lélekkel ünnepelte őt mindenki egyaránt.

Az ünnepségek sora tulajdonképpen már május 27-én kezdődött az Országos Iparegyesület által rendezett lakomával. Az egyesület ugyanis, amelynek Falk Zsigmond ekkor tíz év óta alelnöke volt, lakomát rendezett a tiszteletére.

A lakomán gömöri Szontágh Pál egyesületi alelnök az Iparegyesület nevében üdvözölte Falkot, mint a magyar ipar egyik legérdemesebb úttörőjét s mint az Iparegyesület legrégibb s legmunkásabb hívét. Kiemelte a társadalmi tevékenység terén való áldozatkészségét és köszönetet mondott neki főleg azért, hogy ötvenéves munkásságából huszonöt évet az Iparegyesületnek szentelt. Hálásan emlékezett meg sokoldalú munkásságáról, mely által sokak állandó rokonszenvét biztosította.

Rendkívüli hatást ért el Mudrony Soma, ki József főhercegnek Trencsénből jött következő sürgönyét olvasta fel: »Kérem Falkot mai ünnepély alkalmából részemről is üdvözölni, mint együletünk érdemes harcosát. József főherceg.«

Gelléri Mór, az Iparegyesület akkori titkára felolvasta a nagy számban beérkezett táviratokat és üdvözléseket. Krausz Lajos a mindenütt munkás Falkot éltette, Rákosi Jenő figyelemmel hallgatott beszédben méltatta egy ötvenéves iparos munkásság eredményeit s arra a forrásra emelte poharát, melyből lovag Falk Zsigmond erejét meríté: a családi boldogságra. Mezei Mór Falkot mint kiváló embert, a köztevékenység terén páratlan polgárt üdvözölte.

A második napon, május hó 28-án volt a valódi ünnep. A Pesti Könyvnyomda helyiségei ez alkalomra ünnepi díszet öltöttek. Nemzeti színű zászlókkal, drapériákkal, növény-díszítésekkel ékeskedett a nyomda nagy udvara, amelynek közepén virág-guirlandok között állították föl az ünnepeltnek arcképét. A nagy nyomdahelyiségnek szőnyegekkel díszített közepén állott

Gutenberg életnagyságú nagy képe. E helyiségben foglaltak helyet a nagy számmal jelentkező küldöttségek, várva az ünnepektől megérkezésére.

Falk Zsigmondot küldöttség hozta el budai nyaralójából s mikor a díszes nagy udvarba érkezett, lelkes, többször kitörő éljenzés fogadta. Rövid, szíves szavakkal tolmácsolta minden szónok az üdvözlőt s Falk minden küldöttségnek mondott néhány meghatott szót.

Legelsőül a Pesti Könyvnyomda személyzetének küldöttsége tisztelgett Falknál. A küldöttséget Tanay József üzletvezető vezette, tolmácsolván a személyzet üdvözlését s átnyújtva az ünnepektől a személyzet ajándékát, egy remek mű albumot. Ezután következtek a többi tisztelgő küldöttségek, amelyeknek névsora a következő:

A gépmesterek köre; Berlinből a Woellmer-féle betűöntőde; az Első Magyar Betűöntőde Részvénytársaság; a Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Hitelszövetkezete; az »Ébredés«-dalkör; az »Otthon« Rákosi Jenő elnök vezetésével; a Könyvnyomdászok Szakköre; a papírgyárosok; az Egyetemi Nyomda küldöttsége; továbbá a »Gazdasági Lapok« szerkesztősége Ordódy Vilmossal az élén; a Magyar Kereskedelmi Csarnok küldöttsége; haraszti Jellinek Henrik, a Kereskedők Segély-Egyesülete Fürst Mór, a Mentő-Egyesület küldöttsége Gelléri-Szabó János, az Orsz. Kisdédóvó-Egyesület küldöttsége Nagy Gábor, a Bankegyesület igazgatósága Schwartz Ármin, a III. kerületi Takarékpénztár igazgatósága Mezei Mór, a Bankegyesület tisztikara Sasse főkönyvelő, a Kerületi Betegsegélyező Pénztár dr. Wagner Jenő, a Fővárosi Hivatalnokok és Díjnokok Segélyegylete Mátray József, az V. ker. Jótékony Egyesület Mezei Mór, a Charité-kórház orvosi testülete dr. Gerber Béla, a Szegény Gyermekek-Egyesület küldöttsége dr. Grosz Sándor, a Kereskedelmi és Iparkamara Liebshtein igazgató és Fritz titkár, a nyomdai főnökség Légrády Tivadar és a Hirlapírók Nyugdíjintézetének küldöttsége dr. Heltai Ferenc vezetése alatt. Tiszteltek továbbá a Mária-Dorottya-Egyesület, a Kereskedelmi Akadémia tanári kara, a Szent-György-Egyet, a Városi Szolgák Segélyegylete, az Orsz. Erkölcsmesítő Egyesület és a Budapesti Népoktatási Kör, a Magyar Nyomda, a Klapka-Egyesület (Szakács József 48-as honvéd-főhadnagy vezetése alatt), a Klotild-Szeretetház árváinak és számos más egyesületnek küldöttségei.

A Könyvnyomdászok Szakköre küldöttsége egy remekül kalligrafizált üdvözlő iratot nyújtott át az ünnepektől, melynek szövege a következő: »Nagyságos Úr! Ha valamely pályán eltöltött időnek értékét az abban kifejtett tevékenység gazdagsága adja meg: akkor Nagyságod, annyi nemes célnak buzgó előmozdítója, annyi emberbaráti és egyéb hasznos intézménynek fáradhatlan tevékenységű alkotója és munkása, nemcsak megnyugvással, de jogosult büszkeséggel tekinthet a lefolyt ötven esztendőre. De jogosult büszkeség tölti el a tisztelettel alulírott Kör tagjait is, arra a gondolatra, hogy ez érdemekben gazdag, hosszú időszak azon a pályán kezdődött, melynek mi is szerény munkásai vagyunk, s melynek intézményei és egyénei iránt Nagyságod a legkiválóbb kitüntetések közepette is oly változhatatlan, meleg rokonszenvet tanúsított. Fogadja a mai, mindnyájunkra oly örömdetes alkalmakkal hódoló tiszteletünk és szerencsekívánataink őszinte kifejezését; adja az Ég, hogy úgy a hazai nyomdászat, mint az összes magyar társadalom Nagyságod áldásos tevékenységének még soká örveghessen.«

A papírgyárosok Schickedanz rajzaival ellátott díszes feliratot, lovag Posner Alfréd asztaldísz Gutenberg szobrával, Borchardt Emil Berlinből egy gyönyörű serleget, a nyomdai főnökök testülete díszes albumot, a Szeretetház pompás nagy rózsabokrétát, a Klapka-Egyesület pedig dísztagsági okiratot nyújtott át. Számátlan üdvözlőt érkezett az ország minden részéből és délután két óráig tartott az ünneplők elvonulása, amikor az ünnepektől a Continental-szállóba vitték, hol a Hirlapírók Nyugdíjintézete és a nyomdászok főnöksége az ő tiszteletére bankettet rendezett.

Az ünnepségnek záróköve volt az az irat, amelyet Lukács Béla kereskedelmi miniszter lovag Falk Zsigmondhoz 50 éves jubileuma alkalmából intézett és mely így hangzott: »Nagyságos királyi tanácsos úr! Nagyságod közhasznú ipari tevékenységének ötvenedik évi fordulója alkalmából kedves feladatommak tekintem. Nagyságodat a kormány nevében üdvözölni s egy félszázadon át tanúsított példás és hasznos működése iránt elismerésemet nyilvánítani. Társadalmi, ipari és kereskedelmi téren Nagyságod a közérdek iránt mindig hazafias érzéket tanúsítva, közreműködésével, munkájával, tanácsával és tapasztalataival előmozdítja számos feladatnak megoldását, különösen azokban az ágazatokban, melyeknek gondozása reám van bízva. Midőn ezért Nagyságodnak ez alkalommal is őszinte köszönetemet nyilvánítom, egyúttal azon óhajomásnak adok kifejezést, hogy hazafias buzgalma, az ország közgazdasági és humánus intézményei iránt mindig tanúsított meleg közreműködése lankadatlanul maradjon meg közügyeink javára, előbbrevitelére. Fogadja Nagyságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. Budapest, 1893. évi május hó 28-án. Lukács, s. k.«

Az egész ország sajtója egyértelműleg ünnepelte e napokban lovag Falk Zsigmondot, mint az ernyedetlen és becsületes munka hőst, s a nyomdászathoz legközelebb álló lapokban hosszú méltatások jelentek meg az ünnepeltről s derék jelleméről.

E méltatások egyikéből, mely nyilvánvalóan a Pesti Könyvnyomda valamelyik munkásától való, közöljük a következő szemelvényeket:

»Falk Zsigmond, azt lehet mondani, nem is annyira vezérigazgatója a vezetése alatti nyomdának, mint inkább munkása. Munkása a szó közvetlen értelmében. És ezt mindenki tartja, aki munkálkodása közben őt a nyomdában forgolódni látja; mert hisz ő alig jelenik meg későbbben irodájában, mint személyzete a nyomdában. És bizony sokszor azzal kezdődik a napi munkája, hogy az előszobában már várakoznak rája sokan külső, még többen nyomdai ügyben. És ha még annyian lennének is a reája várakozók, ha szobájába lépnek, hült helyét találják; mert elsőnek a nyomdában néz szét s a türelmetlen várakozók a nagy nyomda labirintusában alig hogy megtalálják őt; egyik percben az emeleten a szedőteremben, a másikban a földszinten a gépteremben, betűöntődében, könyvkötészetben, tömöntődében, avagy éppenséggel a hangjegymetsző-osztályban találjuk őt, mindenütt száz és száz kérdést intézve mindenkihez, úgy hogy ugyancsak össze kell szednie magát annak, aki minden kérdésére pontosan meg akar felelni. S csak mikor e minden napon ismétlődő első munkáját elvégezte, elégti ki a reája várakozókat gyorsan, katonásan. Ha valakinél, önála különösen beválik az a jelszó, hogy »az idő pénz!«

Falk előszobájában naponként annyi ember fordul meg, akár egy miniszteri kihallgatáson. De ha még annyian lennének is, mindenki elintézheti ügyeit vele rövid idő alatt. A miniszteri tanácsostól kezdve egész a mentő-egyesületi szolgáláig mindenki kihallgatást nyer egy rövid félóra alatt.

Falk pontossága és lelkiismeretessége szinte legendaszerű. Ha tudjuk, hogy nyomdai elfoglaltságán kívül mennyi tömérdek egyesületben és intézetben visel felelősségteljes tiszteletbeli állásokat, lehet csak fogalmunk elfoglaltságáról s csodálkozunk, miként felel meg ezernyi feladatának. És pedig megfelel pontosan és lelkiismeretesen mindegyiknek.

De ne higgye senki, hogy e sok tiszteletbeli állás elvonja őt a nyomdától. Legkevésbé. Ép az a csodálatos, hogy mindennek dacára mindig irodájában található, a nyomdában intézkedik s tudomással bír a legaprólékosabb dolgokról, a legkisebb munkáról és az ezernyi ezer munka között meg tudja mondani, melyik munka mikor jött a nyomdába, mikor szállítandó, melyik ezek között a legsürgősebb, s melyik minő stádiumában van az elkészülésnek.

Fáradhatlanul jár-kél, mint egy teljes erejében levő fiatal ember. Hol itt, hol ott kérdezősködik a munkák állása felől, informáltatja magát, intézkedik egész nap. A szó szoros értelmében

dolgozik, fáradozik, mint bármelyik munkása a nyomdának és amikor az est elkövetkezik, a nyugalom ideje: még akkor is munkál a társadalom javán, üléseken elnököl, jótékony célokat mozdít elő, olyanokat, amelyekre napközben magának időt szakítani nem tudott.

Abból az időből, amikor még egyesületünkben az elnöki tiszteletet viselte, de egyébként is tudjuk, hogy Falk Zsigmondnak második természete a pontosság. Amilyen pontos ő, olyan pontosságot kíván személyzetétől. Ha ő azt mondta, hogy pl. tíz órakor ülés lesz, akkor meg voltunk szokva ahhoz, hogy sem előbb, sem később, de pontban tíz órakor ott találjuk őt az ülésen. Ha azt mondják valakinek, hogy 3 óra 20 perckor található az irodájában, akkor az így van. Pontos a minuciózításig, de megkívánja mástól is a pontosságot, a lelkiismeretességet.«

Lovag Falk Zsigmond e pontossága még gyermekkorából datálódik. Egyetemi nyomdai tanulóideje alatt szokta meg, hogy minden akadályon túltéve magát, pontosan ott legyen arra az időre, amikorra a kötelesség a sorompóba-állást parancsolta. S hetven éven át mindig hű maradt e nagyszerű szokásához.

Ujabb húsz esztendő

1893-tól 1896-ig, tehát teljes négy esztendőn keresztül, sok munkát adott lovag Falk Zsigmondnak a millenniumi kiállítás XV-ik, az összes sokszorosító ágakat felölelő csoportjának a szervezése. Ő volt a csoportbizottságnak elnöke s az ő kezében futottak össze az előkészítési s rendezési munka összes számai. Hogy minő munkát végzett: az eredményből látható. Kiváló kiállítási szakembereknek s magának a nagyközönségnek véleménye szerint is: a XV. csoport kiállítása egyike volt a legsikerültebbeknek s legtanulságosabbaknak. Koronás királyunk Falk kalauzolása mellett egy óránál hosszabb időt töltött a millenniumi kiállítás eme rendkívül érdekes pavillonjában és ismételten bámulatának adott kifejezést. Falk kérésére pedig végül a pavillon emeletén elhelyezett Koller-féle fényképészeti műteremben nyomban le is vettette magát.

A millenniumi kiállítás rendezésében való ügybuzgó közreműködéseért legfelső királyi elismerés lett lovag Falk Zsigmond osztályrésze, a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság pedig, mely mint kiállító természetesen szintén részt vett a tárlaton, az állami nagy aranyérmet kapta.

1894-nek nyomdászati tekintetben kiváló eseménye volt a nyomdász-szaklapok kiállítása, amely az Országos Iparegyesület helyiségeiben volt nyitva április hónap egy hetén át. E kiállítás védnökéül lovag Falk Zsigmondot nyerte meg a Könyvnyomdászok Szakköre.

Az Iparegyesület 1897-ben fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi miniszterhez egy nyomdászipari szakiskolának Budapesten való létesítése iránt. Az eszme megpendítője és leglelkesebb pártolója - magától értődik - lovag Falk Zsigmond volt. A fölterjesztéshez a Könyvnyomdászok Szakköre kész tervezetet is készített, ami azonban, bár az Iparoktatási Tanács is pártolóan nyilatkozott fölé, minden szakmájáért igazán buzgó nyomdász benső sajnálatára, azóta is csak terv maradt.

1898-ban, a derék Ullmann M. G. halálával a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság részvényesei lovag Falk Zsigmondot ültették a társaság elnöki székébe. Ez alkalommal az intézeti személyzet nagyobb küldöttség által üdvözölte az új elnököt, ki a hozzá intézett beszédre rendkívül meleg hangú hosszabb válasszal biztosította a küldöttséget, hogy a személyzet minden ügyében együtt fog érezni velük s bármikor fordulnak is hozzá bizalommal: amennyire a társaság érdeke engedi, segítőleg és támogatólag fog hatni a személyzettel szemben. A

küldöttség lelkesen megéljenezte az új elnököt, kinek bizalomteljes és rokonszenves szavai az egész személyzet körében jóleső hangulatot teremtettek.

1898 júniusában fejezte be a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság a millenáris kiállítás kilenc kötetre s majdnem kilencezer oldalra terjedő főjelentésének a nyomtatását. A királyi kegy e nagy munka elvégeztekor újra rámosolygott lovag Falk Zsigmondra, a Ferenc-József-rend középso kersztjét adományozva néki. E kitüntetése alkalmával több német lap, köztük a jelentékeny Deutscher Buch- und Steindruckerei is behatóan s elismerőleg foglalkozott lovag Falk Zsigmond életfolyásával s mindenek bámulatát kivívó működésével.

1903-ban nagy csapás érte a fenkölt lelkű, ősz könyvnyomtatót; hitvese, született Dirnhuber Leopoldina, kivel 40 esztendő t töltött el mintaszerű együttélésben, április hó 3-ikán elhalt.

Hosszas szenvedés előzte meg a derék feleség és példás anya halálát.

Az elhunynak természetesen szintén bőven kijutott a nyomdászok tiszteletéből és szeretetéből. Ő volt az önképző-egyesületi daloskör zászlóavatásakor, az 1870-iki III. magyar-osztrák nyomdászkongresszussal kapcsolatos nagy ünnepen a zászlóanya, s szívességével és kedvességével elbájolt mindenkit.

A költő lantjához, a zenész hangszeréhez menekül, ha bánat éri. Falk Zsigmond a munkában keresett vigasztalást. A munka volt életének vezető-csillaga s ő még ma is kitartóan követi annak fényét, csodálkozásba ejtve dolgozni-készségével s agilitásával mindenkit, aki valaha tanuja volt az ő mindennapos életrendjének.

A nyomdásztársadalomban való aktív szereplése jobbára megszűnt már ez időtájt s így munkássága az utolsó húsz évben főképpen közgazdasági meg filantropikus volt, nem számítva természetesen azt a nagy értékű szakmunkát, amelyet mint a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság elnök-igazgatója Hold-utcai hatalmas gyártelepen végzett nap-nap után.

Az emberiség haladásának kész apoteózisa a mostani nagy nyomdagépek munkája s talán azért is szereti őket annyira Falk Zsigmond. Amikor megáll a nyomda variábilis szörnygépe előtt: lehetetlen, hogy föl ne villanjon agyában a gondolat: »Hogy is volt hetven év előtt, a recsegő-ropogó faaprék meg a jámbor faggyúgyertya korában...?« S az imponáló jelent látva, lelkében sejtek kelnek a jövőről, a munka meg kultúra által szebbé, jobbá tett, istenségig magasztosult emberiség nagy jövődjéről, a homo sapiens végleges diadaláról minden igaztalanságon, nyomorúságon meg bűnön...

1903. október 18-ika is nevezetes dátum lovag Falk Zsigmond életében. A királyi kegy igazán meghatóan mosolygott e napon a magyar könyvnyomtatók legelsejére. E napon jelent meg ugyanis a hivatalos lapban az a kézirat, mely lovag Falk Zsigmondot a közügyek terén szerzett érdemei előismerésül a magyar királyi udvari tanácsosi méltóságra emelte.

Egész Budapesten őszinte örömmel és nagy meglegedettséggel emlegették ezt a nagy ujdonságot s mindenki elősmerte, hogy igazabb és bokrosabb érdemeket valóban nem jutalmazott még a királyi kegy. Az üdvözléseknek, gratulációknak szünni nem akaró sorával keresték föl ekkor a még friss erőben levő öreg urat, a felső tízezer köréből csak úgy, mint a proletárok nyüzgő tömegéből is.

Rövidesen tíz éve lesz már ennek is. S az évek rohannak egymás nyomában, zajtalanul, a becsületes, csöndes munkálkodás egyhangúságában. Egyik nap olyan, mint a másik. A nyolcvanhárom éves galambősz öreg úr most is csak úgy elvégzi munkáját, mint húsz-harminc esztendővel ezelőtt. Nyugodtan, okosan, minden izgatottság s fölhevülés nélkül.

A munkanapok nemes egyhangúságába csak azok az események hoznak egy kis pezsgést, amikor Nesztorunk tömérdek tisztelője közül összeáll egy-egy csoport, s valamely oknál fogva ünnepséget rendez a tiszteletére. Ilyenkor kijön a rendes sodrából az öreg úr, és csodálói körében mesére nyílik az ajka. Mesél-mesél régi időről, szabadságharcról, Petőfiről, Jókairól, úgy hogy tisztelőinek tömege áhítattal hallgatja...

Nagy és meleg ünneplésben volt része lovag Falk Zsigmondnak 1910-ben, nyolcvanadik születésnapja betöltésekor is.

Már a születésnapot megelőző napon, április hó 26-án megkezdődött a küldöttségek járása. A papirgyárosok küldöttsége Herz Vilmos vezetésével, továbbá az V. ker. polgári kör és az V. ker. bizottsági tagok értekezletének küldöttsége tisztelgett lovag Falk Zsigmond előtt, üdvözölve őt.

Április 27-én, lovag Falk Zsigmond születése napján a társadalom minden rétegéből felkeresték üdvözlésekkel, szívből jövő jó kívánságokkal. Az ünneplés délelőtt 10 órakor a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság igazgatósági helyiségében kezdődött, ahol mindenkinek előtt az igazgatóság tagjai keresték fel az ünnepeltet. Kovácsy Sándor nyug. miniszteri tanácsos intézett rövid beszédet Falk Zsigmond elnök-igazgatóhoz, amelyben kevés szóval, de igaz szívből és nagy szeretettel üdvözölte őt, mint akinek működése egybeforrott a vállalat működésével s azt kívánja, hogy még ezentúl is, sok éven át ilyen frissességgel, ilyen erővel működjen. Falk Zsigmond meihatottan mondott köszönetet az üdvözlésért, kijelentette, hogy ő egész lelkével akar tovább is együtt dolgozni az üdvözlőkkel, de arra kéri azokat, hogy ha az ő roskatag teste már nem bírja majd a munkát, akkor munkálkodjanak majd tovább az ő szellemében és gondoljanak vissza rá igaz szeretettel.

A nyomda személyzete jött ezután nagyszámú küldöttséggel, hogy kifejezést adjon örömének szeretett főnökének ünnepén. Tanay József művezető intézett beszédet Falk Zsigmondhoz, amelyben méltatta majdnem három emberöltős életének mintegy 70 éves munkában eltöltött idejét. Gyermekkorában már a munkáé volt, ifjúkora a rózsás álmadozások helyett a tanulmányok, a műveltség és tudás megszerzésének ideje, férfikora pedig a higgadt, hazáját lelkesen és igazán szerető s azért dolgozni tudó ember élete volt. Sok időt, pénzt és fáradságot áldozott a közügyeknek s azért van az, hogy amikor Falk Zsigmond életének egy ilyen fényesebb pontjához érkezik el, akkor ünnepli az egész társadalom. Most, a kilencedik évtized küszöbén a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság munkásai nevében üdvözli Falk Zsigmondot, a legelső és legnagyobb magyar nyomdászt, akit a közel jövőben nagy nevéhez és cselekedeteihez méltóan fog ünnepelni országosan minden magyar nyomdász. Hosszú életet és további lelkes működést kívánt az ünnepeltnek, akit a munkások ezután sokáig éljeneztek.

Az ünneplés 11 órakor Falk Zsigmond lakásán folytatódott. A tágas lakás izléses berendezésű szalonjában a család, a barátok, az ismerősök bokrétaí, csokrai és virágállványai között fogadta a küldöttségeket egymásután az ünnepelt. A Kereskedelmi és Iparkamara nagyszámú küldöttsége nyitotta meg a sort Lánczy Leó elnök és Thék Endre alelnök vezetésével. Lánczy Leó mondotta az üdvözlő beszédet és ugyancsak ő nyújtotta át a gyönyörű tartalmú üdvözlő iratot is. Beszédében nemcsak mint a nyomdászok nesztorát, hanem mint a magyar közgazdaság egyik legkiválóbb támaszát is üdvözölte Falk Zsigmondot.

Az Országos Iparegyesület küldöttsége jött ezután élén Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnökkel, baranyavári Ullmann Adolf alelnökkel és Gelléri Mór igazgatóval. A küldöttség tagjai között volt az ünnepeltnek kortársa és régi barátja, a 91 éves gömöri Szontágh Pál is.

Barta Gábor dr. udvari tanácsos, főorvos vezetésével a kereskedelmi kórház küldöttsége tisztelgett az ünnepeltnél, majd a Budapesti Kereskedelmi Testület egy nagyobb küldöttsége, amelynek nevében Kertész Tódor mondott üdvözlő beszédet.

A küldöttségek egymást követték s még az egyik el se ment, már gyülekezett a másik. Az Első Magyar Betüöntöde Részvénytársaság igazgatósága nevében Czettel Gyula, a személyzet nevében pedig Czettel Dániel vezérigazgató beszélt, majd a Kereskedelmi Ifjak Társulatának küldöttsége következett, amelynek nevében Wollák Soma elnök intézett jó kívánságokkal telt szép beszédet az ünnepelthez.

Egy nagyobb küldöttség következett ezután. A Budapesti Könyv- és Könyomdafőnökök Egyesületének küldöttsége Emich Gusztáv udvari tanácsos, elnök és Schwartz Félix főtitkár vezetésével. A vezetőférfiak között ott voltak Wodiáner Hugó udvari tanácsos és dr. Légrády Ottó lapkiadók. Az üdvözlő beszédet Emich Gusztáv mondotta s azután Schwartz Félix főtitkár átnyújtotta a remek bőrkötésbe foglalt gyönyörű szép, művészi kivitelű s valódi pergamenre rajzolt üdvözlő átiratot.

Ezután a Mentőegyesület impozáns küldöttsége jött gróf Karátsonyi Jenő v. b. t. t. elnök és dr. Kovách Aladár kir. tanácsos, igazgató vezetésével. Az üdvözlő beszédet Karátsonyi Jenő gróf mondotta.

A Lipótvárosi Takarékpénztár igazgatóságának és tisztviselőinek küldöttségét Linzer Imre igazgatósági tag vezette s ő mondott sok jókívánsággal telt beszédet is, majd a Kereskedelmi Akadémia tanári kara jött el, hogy Falk Zsigmondot, a vezérlő bizottság tagját üdvözölje. Szuppán Vilmos igazgató tartotta az üdvözlő beszédet, amelyben mint a magyar kereskedelem és ipar jó szellemét ünnepelte.

Az »Ország-Világ« szerkesztőségének tagjai is megjelentek s nevükben dr. Váradi Antal udvari tanácsos mondott igen szép, szeretettől áthatott üdvözlő beszédet, amelyre meghatottsággal felelt az ünnepelt. Azután a Kereskedelmi és Iparkamara tisztviselői jöttek, dr. Krejcsy Rezső titkár vezetésével, jókívánságukat tolmácsolni.

Végül a Charité-egyesület orvosai, dr. Szily, dr. Detre és dr. Engel főorvosok vezetésével tisztelegtek az ünnepeltnél, akit levélben és táviratban az ország minden részéből üdvözöltek, s akinek gyönyörű életpályáját a napi sajtó is példának állította mindenki elé.

Ujabb három esztendő pergett le azóta az idő homokóráján, s lovag Falk Zsigmond elérkezett nyomdászkodásának hetvenéves jubileumához.

Hetven esztendő! E példátlan hosszú munkálkodási idő már maga is tiszteletet parancsol. Hátha még telve van a közjóért, a szaktársak generációiért való legtisztább, legönzetlenebb, önfeláldozó munkával, a szívjóságnak, lelki nemességnek sok ezernyi megnyilatkozásával!

Aki ezt a csodásan szép életfolyást csak nagy vonásokban is ösmeri: megilletődve áll meg a mostani jubileumon, s gyöngének találja a szó meg a toll erejét ahhoz, hogy ama galambősz öreg ember iránt érzéseit a maga valóságában híven tolmácsolhassák.

Nyakig ülünk már a mindent kritikus szemmel néző modern, itt-ott merev negációval átvődött világfölfogásban; a munkások és munkáltatók képében két egymással körömszakadtáig küzködő táborra szakadt a fél emberiség, a gyűlölet jelszava egyformán jogosulttá lett a szeretetével, de azért nem hisszük, hogy akadna széles e Magyarországon könyvnyomtató, aki ne gondolna mélységes tisztelettel és szeretettel erre az öreg emberre, a mi anyaegyesületünk sok éven át volt buzgó elnökére, minden kulturális törekvésünk lelkes gyámolítójára.

Az öregebb könyvnyomtatók legendákat beszélnek arról az időről, amikor még lovag Falk Zsigmond állott minden nyomdásztörekvés élén, s a maga végtelen szívjósággal párosult vasakaratával örök időkre megalapozta a nyomdásztársadalom szellemi s anyagi jobblétért küzdő intézményeit. Közel egy negyedszázada annak, hogy visszavonult a nyomdásztársada-

lom terén való prononszirozottabb szerepléstől, de azért lovag Falk Zsigmond neve benne él az öregebb tipográfusok szívében.

A legújabb nyomdászgeneráció talán már nem ismeri közvetlen közelből az ő áldásos működését; rohan előre, csak a jövőt látva maga előtt s feledve, hogy néha-néha nem ártana egy-egy pillantást hátrafelé is vetni: a múltba, mert bizony csak a múlt ismeretének birtokában alapozható meg legbiztosabban a jövő. Aki a multat a maga eszméivel, a maga embereivel nem ismeri: az csak tapogatózik a jelenben is, de még inkább akkor, amikor a jövő problémáiról van szó.

A multat hoztuk ide tanulságul; régi idők, régi emberek nagy munkájának emlékeztetőjéül. Egy tüneményes életpályát, amely minden vonatkozásában szervesen kapcsolódik a magyar könyvnyomtatás legújabbkori történetével.

Tanuljunk belőle!

FALK ZSIGMOND MINT KÖZGAZDA ES EMBERBARÁT

Szinte beláthatatlan az a nagy terület, amelyre Falk Zsigmond a maga áldásos működését kiterjesztette. Ahol nemes és hasznos dologról volt szó, ott ő az elsők között volt s ernyedetlen munkásságával és bölcs tanácsaival igyekezett dűlőre vinni amaz ügyeket, amelyeknek üdvösségét az ő világos látásával felösmerte.

Vegyünk sorra néhány olyan közhasznú intézményt, amelynél kitörölhetetlen nyomokat hagyott lovag Falk Zsigmond buzgó és önfeláldozó munkálkodása.

Országos Iparegyesület

Nagy és fontos munkálkodást fejtett ki Falk Zsigmond az Országos Iparegyesület keretében. Már az 1878-iki párisi világkiállítás magyar osztályának központi bizottságában is ott találjuk mint munkás, a köz érdekét mindig szem előtt tartó bizottsági tagot. 1885-ben Gömöri Szontágh Pál után alelnöke lett az Iparegyesületnek, s páratlan buzgalommal és odaadással tölti be ezt a fényes tisztségét még ma is.

De tevékeny részt vett az Iparegyesület egyes szakosztályainak a munkájában is. Választmányi tagja volt a gyáripari, kiállítási és iparpártolási szakosztályoknak, s bármerre is kellett ember a gátra: lovag Falk Zsigmond ott volt mindenütt s dolgozott becsületesen, emberül...

Mint alelnök, vezetője volt már a kilencvenes években Zichy Jenő gróffal egyetemben a végrehajtó bizottságnak is, ami már egymagában is bizonyítéka annak, hogy micsoda hatalmas munkaerőt s teremtő képességet kellett az egyesület szolgálatába állítania.

Az Országos Ipartanácsnak a kilencvenes években való megalakulásakor gróf Zichy Jenő elnökkel együtt lovag Falk Zsigmond alelnököt és Thék Endre igazgatósági tagot is delegálta oda az Iparegyesület. Itt is nagy és hálás tér nyílt az ő ernyedetlen munkássága számára.

Mint az Országos Iparegyesület alelnöke, tagja volt Falk Zsigmond ama bizottságnak, amely a végből alakult, hogy az egyes termelési ágak köréből kiállítási ciklusokat rendezzen. Az első ilyen kiállítást 1900 május havában rendezték a hazai fonó-, szövő-, bórdíszmű- és ruházati ipar tárgyaiból.

Falk Zsigmond eszméje volt az, hogy az iparostanulók rajzai közül a legkiválóbbak évről-évre mutattassanak be egy rajzkiállításon. Ez irányú javaslatából fejlődtek ki az inasok és segédek munkakiállításai, amelyeket az Iparegyesület közreműködése mellett fényes sikerrel valósított meg a Kereskedelmi Múzeum.

Az 1898-iki vámtarifa-tanácskozmányon Thék Endrével és Gelléri Mórral egyetemben lovag Falk Zsigmond képviselte az Iparegyesület álláspontját. Ugyancsak tevékeny részt vett azokban az együttes tanácskozásokban, amelyeket a székesfővárosi szakegyesületek és a kereskedelmi és iparkamarák tartottak a városi vám reformja ügyében.

A munkásbiztosítási törvény ügyében 1906 szeptemberében tartott szaktanácskozmányon is ott találjuk Falk Zsigmondot, ki mély tanulmányokra s nagy szakösmeretre valló fölszólalásaival sok jó szolgálatot tett az ügynek, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az eredetileg sok hiányosságban leledző tervezet az érdekeltek előnyére javíttassék.

Mikor az új adótörvényi javaslatok 1907 októberében a képviselőház asztalára kerültek, az Iparegyesület mélyreható s részben sikeres akciót indított meg e javaslat olyan módosítása érdekében, amely közelebbről számol az iparos- és kereskedővilág érdekeivel. Ez akcióból

Falk Zsigmond bőven kivette a részét, s egyebek közt érdekes előadást tartott a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról.

Az ő indítványára intézett az Iparegyesület fölerjesztést a kereskedelemügyi miniszterhez a gyárvizsgálatok egyszerűsítése tárgyában. Indítványára okot az adott, hogy az iparosság körében sok panasz merült föl a sok fölösleges zaklatás miatt, amely az üzemek akadályozásával járt. Nem az ellenőrzés gyöngítése volt ezzel a célja, hanem az, hogy a különböző vizsgálatok egy-egy időre összpontosíttassanak.

Az új ipartörvény megalkotása ügyében 1909-ben megnyílt országos ankéten ő képviselte hatodmagával az egyesületet.

Kiváló szolgálatot tett Falk az Iparegyesületnek a kiállítási ügyekben. Mint e téren úgy a bel- mint a külföldön sok értékes tapasztalatot szerzett szakférfiú: a hazai kiállítások szervezése körül számos praktikus tanácsa érvényesült. Részt vett az országos magyar kiállítási központ megalakításában, melynek ma is buzgó tagja s a kulturális osztályának elnöke.

De nincs is arról följegyzés, hogy hány fontos napi kérdésben érvényesült az ő praktikus tanácsa. Miként egy elmés, eleven gépezetnek a kerekei egymásba fonódva együttműködnek, azonképpen összeforrt az ő gondolkozása, tanácsadása és irányító munkája az Országos Iparegyesület közhasznú munkájával több mint negyven év óta.

És így szinte természetes, hogy senki sem örült jobban az Iparegyesület sikereinek, mint Falk Zsigmond, akinek védőszárnyai mindig ott voltak, ahol e nagyra nőtt egyesület életének föllendítéséről volt szó. Első volt a munkában és első az áldozatkészségben. A legtöbb esetben üléseken, ünnepeken kifelé ő reprezentálta az Iparegyesületet, a felolvasó-üléseken évek hosszú sora óta ő elnökölt s különös szeretettel gondolja az ú. n. »bemutató üléseket«, amikor az iparosokat jó szóval és lelkes buzdítással ösztökéli újabb és újabb térfoglalásra a magyar ipar érdekében. Matlekovits Sándor mellett, aki az egyesületnek közel 20 év óta bölcs vezetője, ő volt a doyen, aki a hasznos részletmunkában mindig készséggel járt elől.

Mint ilyen többször képviselte az Iparegyesületet az osztrák testvéregyesületek ünnepein s mint kitűnő német szónok az osztrák vagy más külföldi (Berlin, Sarajevo) vendégek budapesti fogadtatásánál ő tartotta az ünnepi beszédeket, melyeknek konciliáns, bensőségteljes hangjáért általános elismerésben és ünneplésben volt része. Ez érdemeit méltatta az alsóausztriai iparegyesület, amikor őt legutóbb tiszteleti tagjainak díszes sorába emelte.

Az Iparegyesület maga az idej jubiláris díszülésén ünnepelte Falk negyvenéves iparegyesületi tagságának ünnepét, mely alkalommal lelkes ovációkban is részesítette.

Csak szemelvények ezek abból a nagyarányú munkálkodásból, amelyet lovag Falk Zsigmond az Országos Iparegyesület keretén belül négy évtizeden át kifejtett a közért. Ő volt az egyesület legpontosabb, legkitartóbb funkcionáriusa, soha egyetlen ülésről el nem maradt, s bölcs megfontoltságával, nagy tárgyösmeretével megbecsülhetetlen szolgálatot tett a hazai iparosság ügyének.

Kereskedelmi és Iparkamara

Imponáló munkásságot fejtett ki Falk Zsigmond a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kebelében is. 1872 óta, tehát évtizedek hosszú során át ő volt e jelentős közgazdasági tényezőnk vezetőségének legpontosabb s legbuzgóbb tagja. Nem merült föl soha ipari kérdés, amelyet ő a maga közismert lelkiismeretességével és tapasztalatokban gazdag szakértelmével buzgón föl nem karolt volna. Hogy milyen hasznos szolgálatokat tett ő a kamarának s ezzel

együtt a magyar iparnak, annak elmondás sara talán a kamara mostani elnöke, Lánczy Leó, valóságos belső titkos tanácsos, az európai hírű bank-kapacitás, a legilletékesebb.

Lánczy Leó a kamara 1912. évi május hó 7-iki ülésén a következőket mondta Falk Zsigmondról:

»Tisztelt uraim! Kedves kötelességet kívánok teljesíteni, midőn a mai ülés alkalmát felhasználom arra, hogy megemlékezzem egy körünkben lévő férfiú kiváló nagy érdemeiről, akinek hosszú életén át folytatott hasznos munkássága kamaránk tevékenységével elválaszthatatlanul összeforrott és intézményünk annáleseiben egyenesen példa nélkül való. Ez a férfiú kamaránk nesztora, lovag Falk Zsigmond udvari tanácsos úr.

Nem is gondolhatok természetesen arra, hogy most ezen a helyen a Falk Zsigmond eddigi hosszú életpályáját, 1842. évben kezdődő iparos-munkásságát a maga egészében megismeressem és az eseményekben, munkában és küzdelemben, elismerésben és dicsőségben egyaránt gazdag élet összes nyilvánulásait megjelenítsem. Ez a feladat avatott kezet, nagy munkát és rengeteg adatnak az összegyűjtését igényelné. Meg kell tehát elégednem egy rövid jellemzéssel és Falk Zsigmondnak főleg a kamara kebelében folytatott működése vázolásával.

Az alkotmány helyreállítása után 1867. évben néhány lelkes férfi Klapka György vezetése alatt elhatározta, hogy a régi elavult nyomokon haladó magyar nyomdaipar felújítására, a külföldi nagy tipográfiai műintézetek példájára, hazánkban mintanyomdát alapít. Így létesült a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, amelynek vezetésére - már akkor is elismert nagy szakképzettségénél fogva - Falk Zsigmondot hívták meg. A mai napig is általa vezetett nagy műintézet felvirágzása, jelentékeny erkölcsi és ipari sikerei is igazolják, hogy Falk Zsigmond a beléje helyezett bizalomnak mennyire megfelelt és hogy ő a magyar sokszorosító ipar legelső úttörő munkásának tekintendő.

Falk Zsigmond 1872 óta van állandó kapcsolatban a kamarai intézménnyel és ez idő óta kamarai körünkben 40-éves multa pillanthat vissza.

Erről a kamarai működésről kívánok néhány szót szólni. Szükségesnek tartom ezt már csak azért is, mert negyven év hosszú idő, a mai korban úgyszólván még emberéletnek is elegendő és bizony senki sincs már itt közöttünk olyan, aki Falk Zsigmond egész kamarai tevékenységét kezdettől fogva közvetlenül szemlélhette és méltányolhatta volna.

Tisztelt uraim! Ha a komoly szaktudásnak, a fáradhatatlan munkásságnak, a szigorú kötelességtudásnak, a lelkes ügybuzgalomnak és az önzetlen, nemes áldozatkészségnek klasszikus példáját akarjuk felállítani, nem találunk erre alkalmasabbat a Falk Zsigmond hosszú kamarai tevékenységénél.

Mindnyájan tudjuk, hogy a lefolyt négy évtized alatt a fejletlen, elmaradt magyar ipar minő nehéz helyzetben volt és hogy az annak képviselőjére, védelmére hivatott kamarának a mostoha viszonyokkal, az ellenséges áramlatokkal szemben milyen küzdelmet kellett sokszor folytatnia. Ebben a nehéz helyzetben, ezekben a súlyos küzdelmekben Falk Zsigmond volt a kamara egyik legszilárdabb támasza, legderekabb harcosa, akire mindig és minden körülmények között biztosan számíthatott. Ha a kamara pozícióját megvédeni, ha komplikált ügyekben okos tanácsot adni, ha nehéz kérdésekben tájékozást szerezni, ha az elnököket helyettesíteni és bármiként a kamarát képviselni, interregnumok idején a kamara irodáját vezetni stb. kellett: mindenkor Falk Zsigmond felé fordult az általános bizalom, amelynek ő a legteljesebb mértékben meg is felelt.

Ismétlem, t. uraim, nem kívánom, mert nem is lehetséges e rövid felszólalás keretében Falk Zsigmond nagyszabású tevékenységét és összes érdemeit részletesen ismertetni; de mivel fentebb önzetlen áldozatkészségről is beszéltem, egy dolgot kénytelen vagyok megemlíteni.

Az 1873. évben kamaránk »Magyarország nyersterméneinek ártörténete« címén kiadott egy munkát, amely úgy a hazai, valamint a külföldi szakkörökben valóságos feltűnést keltett és pedig nemcsak tartalmánál fogva (forrásmunkának tekintik ma is), hanem főleg azért, mert az akkori magyar nyomdatechnika színvonalát messze túlhaladta és igazi tipográfiai műremek volt. Ezt a hatalmas munkát Falk Zsigmond készítette és pedig a legnagyobb lelkesedéssel, anélkül, hogy kamaránk akkori dezolált vagyoni viszonyai között még kilátása is lehetett volna arra, hogy a munkának tetemes költségei megtérülnek.

Köztevékenységét természetesen nem merítette ki a kamaránk kebelében folytatott munkálkodás, élénk része volt és van ma is a székesfőváros törvényhatósága, az Országos Ipar-egyesület, a nyomdaipari egyesületek, számos kulturális és emberbaráti intézmény vezető és irányító munkálataiban és e sokoldalú hasznos működéseért az elismerések, a legfőbb kitüntetések egész sorozatában volt része.

Amint azonban én a Falk Zsigmond jellemét és egyéniségét ismerem, ő a legfényesebb kitüntetéseknel is többre becsüli az ő régi kartársainak szeretetét és ragaszkodását és hogy ennek a magunk részéről kifejezést is adjunk, tisztelettel azt az indítványt terjesztem elő, hogy a kamara Falk Zsigmond soha el nem évülő érdemeiért jegyzőkönyvileg mondjon köszönetet és a hála látható jeléül, de egyszersmind a jövő generációk buzdító példájára Falk Zsigmond arcképe a kamara ülésterme részére megfestessék.«

Amit Lánczy Leó mondott Falk Zsigmondról, méltó arra, hogy szívébe vesse minden magyar iparos és kereskedő. Mert ragyogó szép pályát futott meg s példaképe volt mindig az ernyedetlen munkásságnak és szívós, következetes kitartásnak.

Székesfővárosi Törvényhatósági Bizottság

Másfél évtizede annak, hogy a székes főváros polgárainak közbizalma lovag Falk Zsigmondot első ízben választotta a városatyák sorába. Azóta is tagja a törvényhatósági bizottságnak, s szorgalmas munkálkodás tekintetében jó példával jár a fiatalok előtt. Főképpen a közlekedési és iparügyi bizottságok azok, amelyek keretében a legszorgosabb munkásságot fejti ki.

A Budapesti Kereskedelmi Testület, Kereskedők Menháza és a Budapesti Kereskedelmi Akadémia

A Budapesti Kereskedelmi Testületnek már régóta köztiszteletben álló elnöke lovag Falk Zsigmond, s ennek keretein túl is: általában igen népszerű a kereskedők körében. A megyeri Krausz Lajos nemeslelkű hagyatéki adománya lovag Falk Zsigmond kezelésében öltött testet. Ezt a pénzt megtoldva a Kereskedelmi Testület hozzájárulásával, Falk Zsigmond megalapította Krausz intenciói szerint a Kereskedők Menházát, amely praktikus berendezett palota elaggott és elszegényedett budapesti kereskedőknek nyújt kellemes és kényelmes otthont a Zugligeti-uton.

A Kereskedelmi Ifjak Társulatának is pátrónusa, s a Budapesti Kereskedelmi Akadémia vezérlő bizottságának Lánczy Leó mellett díszelnöke Falk Zsigmond. Mint ilyen, sok érdemet szerzett már a kereskedelmi szakoktatás terén.

Munkásbiztosítás

Hervadhatatlan úttörői érdemeket szerzett Falk Zsigmond a munkásbiztosítás terén is.

Már 1888-ban is ő volt az első, aki illetékes helyen - a kereskedelemügyi minisztérium által egybehívott konferencián - a munkásbiztosítás törvényes úton való rendezését ajánlotta.

Mikor az 1891: IV. törvénycikk életbe lépett s annak folyományaképpen a Budapesti Kerületi Betegsegélyző Pénztárnak meg kellett alakulnia: munkáltató és munkás egyaránt bizalmatlansággal volt eltelve az új intézmény iránt. Számítva a legteljesebb részvétlenségre, az első igazgatóság tagjait az iparhatóság nevezte ki, de mindez nem sokat lendített volna az ügyön, ha lovag Falk Zsigmond képében nem áll olyan ember a vezetőség élére, aki már a neve varázsával is munkára serkentette az embereket.

Az új intézménynek a népszerűtlenségen kívül kezdetben még a pénztelenséggel is sokat kellett küzdenie, s ha Falk Zsigmond egyik munkáltató-társával egyetemben nem előlegezi a szükséges összegeket: föltétlenül gyászos hatású fönnakadás következik be segélyezés dolgában.

Csak a beavatottak tudják, hogy mennyi fáradságos munkát s mily odaadó gondoskodást szentelt lovag Falk Zsigmond ennek a nagyjelentőségű intézménynek. S mikor évek multán megerősödve s hatalmasan kifejlesztve adta át a »Budapesti Kerületi Pénztárt«-t új kezekbe: büszkén elmondhatta magáról, hogy annak alapját ő vetette meg, a munkák munkáját ő végezte.

Magyarországi Hírlapírók Nyugdíj-Intézete

E humánus intézménynek már megalakulása után is igazgatósági tagja volt lovag Falk Zsigmond s ügybuzgósága szinte közmondásossá lett derék ujságíróink körében.

Mikor az ősz könyvnyomtató három esztendő előtt nyolcvanadik életévét betöltötte, az intézet a rendes évi közgyűlésen nagy melegséggel ünnepelte őt. Az elnök, Heltai Ferenc köszöntötte lovag Falk Zsigmondot, az igazgatóság legrégibb tagját, aki több mint hatvan esztendeje áll összeköttetésben a magyar hírlapirodalommal. A magyar sajtó intézményei - mondotta - sokat köszönhetnek lovag Falk Zsigmond nagy szívének s ezért a közgyűlés meleg szeretetének ad kifejezést.

»Otthon« Irók és Hírlapírók Köre

Az írók és ujságírók eme klubjának lovag Falk Zsigmond már régidők óta buzgó pénztárosa s mint ilyen nagy érdemeket szerzett e humánus intézmény biztos alapokra fektetése dolgában. Lelkes munkásságáért sok ízben volt már az »Otthon«-ban ünneplésben része, így 1903 novemberében is, még pedig bátyjával, a nagy Falk Miksával egyetemben. A kör elnöke, Rákosi Jenő a következő szavakkal köszöntötte föl ekkor a két Falkot:

»Engedjék meg, hogy öreg, tiszteletre méltó, kedves barátunkat Falk Miksát éltessem, ki megrendült egészsége miatt nem lehet jelen és erről sajnálkozó levélben értesített. Ha ő nem lehet itt, legyünk mi lélekben ő nála és éltessek nesztorunkat, Falk Miksát. Az »Otthon« ma ismét egyik hagyományos, családi ünnepét üli, aminőre mindannyiszor összegyülekeznek a tagok, amikor valakit közülről tisztesség, dicsőség vagy szerencse ér. Ez magában igen szép szokás, de ma engem különösen meghat, amennyiben ma, amikor izgatott közállapotainkban a

fölgerjedt indulat igen gyorsan kész kölcsönösen egymás jóhiszeműségét, sőt hazafiasságát is kétségbevonni, ilyen időben nagy öröm, amikor azok, akik a közvéleményt irányítják, egymás érdemét nemcsak elismerik, hanem ünneplik is. Engedjék meg, hogy az ünneplés sorában első sorban általánosan tisztelt és szeretett barátunkat, Falk Zsigmondot köszöntsem, aki körülünk annak kezelésére vállalkozott, ami rendszerint nincsen, tudniillik a pénzre. Ő igen kedves, igen lelkes és legrégibb barátunk. A legtöbbnek közülünk születésekor ő már érdemes tagja volt céhünknek, igaz, hogy az anyagiak intézésében, de senki az anyagot a szellemmel, a testet a lélekkel úgy összekötni, mint ő, nem tudta. Korunkban megvan az erkölcs, hogy a valódi, igaz érdemet fölkeresi. Ő sem maradt fölkeresetlenül és földiszíttatott érdeme szerint és mindnyájunk örömére. Első sorban is tehát őt, lovag Falk Zsigmondot ünnepli köszöntöm.»

1910. április 26-án pedig, nyolcvanadik életéve betöltésekor rendkívüli választmányi ülésben ünnepelte az »Otthon« lovag Falk Zsigmondot, a főpénztárosát. Az ülésen igen sokan jelentek meg nemcsak a választmányból, hanem a kör tagjai közül is. Rákosi Jenő elnök az ülést megnyitva, közölte a jelenlevő Falk Zsigmond lovaggal, hogy az »Otthon« ma őt akarja köszönteni 80-ik születésnapja alkalmából. (Élénk éljenzés.) Majd így folytatta beszédét:

»Ha az idők végtelenségét nézzük, 80 esztendő egy szempillantásnál is kevesebb. Még egy nemzet életében is a 80 esztendő közel áll a semmiséghez és csak annyi, amennyit egy emberi szem átpillant és egy emberi gondolat átfoghat. Tekintve azonban azt a tapasztalatot, amely az egyes ember életéről gyűjthető, kialakul az a vélemény, hogy akit az istenek szeretnek, annak nagy kort adnak. Az egyes embernek 60-70 életesztendő már nagy idő, a 80 életét már olybá vesszük, mint az isten különös kegyelmét. Ennek a 80 esztendőnek koszorúja van a mi nemes barátunknak, Falk Zsigmondnak a fején. (Élénk éljenzés és taps.) Azt a csodálatraméltó tündérpalotát, amelynek egy nemzetet lehet nevezni, két főoszlop támogatja legjobban, az egyik a gyermek szeretete, a másik az öregek tisztelete. Már az ókorban egyik legférfiasabb erény volt az időseknek megadott tisztelet s legendaként él az a hit, hogy a státus csak addig volt erős, míg ezt az erényt megtartották. Abban a pillanatban, amikor a gyermekek szeretete s az öregek tisztelete szünőben volt, az állam is elhanyaglott. Mikor mi most nemes barátunkat ünnepeljük, nemcsak a saját szívünk érzésének adunk ünnepi kifejezést, hanem gyakorolunk egy nemzeti erényt is, amelyről kívánjuk, hogy legyen nemzetünk dísz, jellemünk virága. Mit tesz az: hosszú élet? A fénynek és árnyéknak oly misztikus összefonódása az, hogy a szemlélő, aki kívül áll, még az arányt sem tudja megállapítani a fény és az árny között. Maga, aki az életet élte, még kevésbé, mert mindig csak egyik szuggesztív hatása alatt áll, átéli szívének minden örömét vagy minden keservét, szívének minden ajtaja nyitva áll s fény és árny omlik rajtuk keresztül. Öröm s megpróbáltatás tömegét jelenti a hosszú élet. Az öreg emberben az élet gyilkos erőinek csataterét látjuk, amelyben folytonosan csatározott a jó és a rossz, a fény és a sötétség. Falk Zsigmondot a hosszú élet ellátta tisztelettel, babérrel, szeretettel, a tapasztalatok tömegével, mindazzal, ami az emberek közt méltóvá, a maga szűkebb körében a közelében állóknak atyjává, istápjává, kincsesházává avatja, ahonnan merít vigasztalást és biztatást. Ez az, amit a gondviselés ad; mikor felsőbb hatalmak bennünket ide-oda lökdösnek, ajándékkal adják ezt. De van még egy tényező, amely nem a sors szeszélyétől függ, de önmagában rejlik s ami az élet fűszere, amely képessé teszi az embert, hogy nagy örömeiben el ne bizakodjon, nagy szerencsétlenségében csüggedővé és kétségbeesetté ne váljon. Ez a munka szeretete. Aki ez adománnyal, az istápnak e botjával járta meg az életet, az harmonikusan élt, annak életében a fény és árny összefonódása harmonikussá vált, a fény el nem vakította, a sötétség homályba nem döntötte, kétségbe nem ejtette, hanem elérkezik a biztos, kényelmes révbe, ahonnan mint páholyból nézheti az utána jövők harcát, amelyen ő már túlesett. A csatát filozófiával, bölcseséggel nézheti, mert ő is benne volt, de ő már elérte célját. Falk Zsigmondot még megáldotta az Isten testi erővel, szellemi képességgel, amely nem hanyatlott, hanem folytonosan virágzott.

Óhajtjuk, tartsa meg az isten erőinek folytonos teljességében mindaddig, amíg magára nézve kíváncsún tartja, hogy az élet tarka-barka küzdelmének szemlélője, szeretteinek serkentője, mindannyiunknak tanácsadója és barátja legyen.»

Önkéntes Mentő-Egyesület

Mikor az Önkéntes Mentő-Egyesület 1886-ban megalakult, mint az eszme egyik legbuzgóbb propagátorát pénztárossá választották. Mint ilyen, a legféltekényebb gonddal örködött mindenkor az egyesület vagyonának gyümölcsöző elhelyezésén. Az egyesület számtalanszor köszönetet szavazott néki ebbeli buzgó fáradozásáért, utóbb megválasztotta alelnökének, a kilencvenes évek elején pedig késő időkre szóló emlékezetül az arcképét is megfesttette. Most az egyesület azóta jobb hazába költözött védnökének, József királyi hercegnek képe mellett díszileg Falk Zsigmond arcképe, például szolgálva a jövő nemzedéknek, hogy miként töltsék be legszebben honpolgári s társadalmi kötelességeiket.

Falk Zsigmondnak az Önkéntes Mentőegyesület érdekében kifejtett buzgó és értékes munkálkodását nemcsak idehaza ösmerték el. Híre ment annak a szomszédos Ausztriába is. A bécsi mentőegyesület tiszteleti tagjává választotta őt, s díszes okmánnyal értesítette ebbeli kitüntetéséről.

Jótkönyv egyesületek

Elnöke volt Falk Zsigmond a »Rudolf Koronaherceg Jótkönyv Egyesület«-nek is. 1873 őszén küldöttséget vezetett az azóta gyászos halált halt ifjú védnökhöz, tolmácsolva az egyesület szerencsekívánatait. Mint érdekességet megemlíthjük, hogy a Falk Zsigmond vezette küldöttség volt a legelső, amelyet a trónörökös hivatalosan fogadott.

Elnöke lovag Falk Zsigmond az V. kerületi Jótkönyv Egyesületnek, amely utóbbi időben különösen nagy jelentőségre vergődött, amennyiben ő kezeli a székesfőváros nagyszabású jólléti intézményét, az V. kerületi Népházat.

Pénztárosa volt továbbá lovag Falk Zsigmond a »Charité«-Egyesületnek is, mely hosszas főnnállásának ideje óta tömérdek szenvedő embertársunk könnyeit törülte le, s melynek megerősödéséhez nagyban hozzájárult az a lelkiösmeretes munka, amellyel a páratlan szorgalmú pénztáros az egyesület anyagi ügyeit intézte.

Hosszú időközön át pénztárosa volt a »Klotild« Fővárosi Szeretetháznak is, s midőn öregségére való tekintettel e tisztségétől megvált, a legmelegebb ovációkban volt része.

Az Általános Közjótkönyvségi Egyesületnek pedig, amely hasznos munkát végez a társadalmi segítség, meg az alkoholizmus ellen való küzdelem terén: alelnöke lovag Falk Zsigmond.

Az áldásos munkát végező V. kerületi Kisdedóvó-Egyesületnek pedig elnöke.

Alelnöke volt továbbá a Gyógyult Elmebetegeket Segítő Egyesületnek, nemkülönben igazgatósági tagja a Párbajellenes Szöveteségnek is.

Mindezek a jótkönyvségi és fontos társadalmi missziót teljesítő egyesületek páratlan jó szívéért és áldozatra mindig kész voltáért választották lovag Falk Zsigmondot vezető embereik sorába. Mert bármennyire takarékos és a pénz értékét ösmerő ember is Falk Zsigmond: amikor nyomorúság és szenvedés enyhítéséről van szó, egyszeriben csodálatos bőkezűségről tesz tanúságot.

Nagy érdemeket szerzett Falk Zsigmond a Baross-szobor emelése érdekében. Bizalmas, jó embere volt a korán elhunyt vasminiszternek, aki sok esetben kikérte a legelső magyar nyomdász tanácsát. Az akkoriban létesült iparügyi törvények s miniszteri rendeletek közül nem egy az ő beszélgetésükben találta meg léte első csiráját. S mikor a nagyeszű államférfit elszólította minisztériuma éléről a halál: Falk Zsigmond buzgólkodott a legnagyobb odaadással s áldozatkészséggel azon, hogy szobrot állítsanak annak az embernek, aki mint ő: a munkában találta életcélját s legfő gyönyörűségét.

Pénzintézetek

A Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztárnak alelnöke lovag Falk Zsigmond, s az intézet tisztikara a legbensőbb szeretettel s tisztelettel ragaszkodik hozzá.

1869-ben az ő kezdeményezésére alakult meg a »Pest-Budai Kézműves-Bank«, amely immár megszűnt. Az angolországi virágzó bankélet, a kicsiny emberek józan takarékoságának példája lebeghetett Falk Zsigmond szemei előtt, mikor ezt a szorgalmas és igyekvő iparosokra nézve oly üdvös intézetet alapította s a külföldi példákhoz hasonlatosan föl is virágoztatta. Az idők forrataga elsodorta az üdvös intézményt.

KÖLTŐK ÉS FALK ZSIGMOND

Három emberöltőre terjedő hosszú életén bőséges alkalma volt Falk Zsigmondnak az irodalom kiválóságaival érintkeznie. Tudjuk az előbbi fejezetekből, hogy nemcsak üzleti elfoglaltságából fakadóan lett népszerűvé az íróemberek körében, hanem ezek megválasztották őt legföltettebb intézményeik igazgatójává, pénztárosává is. Az igaz, hogy hűségesebb, lelki-ösmeretesebb sáfárt nem kaphattak volna.

Vaskövetkezetességgel párosult ernyedetlen munkássága, nagy emberszeretete és jótékony-sága megihlették egyik-másik poétánk lelkét, s szépen zengő költeményeikben magasztalták a kiváló könyvnyomtató és filantrópus derékségét. E poétai írások közül közlünk le itt néhányat.

Mikor Falk Zsigmond nyomdászkodásának ötvenesztendős jubileumát ülte a magyar szellemi világ, íróink legjobbjai versengtek azon, hogy ki tud szebbet-jobbat mondani a nagy magyar tipográfusnak. Ábrányi Emil, Endrődi Sándor, Szana Tamás, Fekete József, Váradi Antal, Tábori Róbert és sokan mások elhalmozták őt költészetük virágaival, s azóta is sokan adóztak hasonló kedves emlékekkel az ő egyéniségének.

Komócsy József az 1893-iki jubileum alkalmával a következő szép verssel ünnepelte a jubiléumát:

Falk Zsigmondnak

Ötven évig ólombányában élni:
Biz az keserves egy dolog;
Kivált mert ott sohasem lehet henyélni,
A gép kereke mert forog;
A másodperc - az idő kalapácsa -
Mindegyre üt, csak egyre üt;
A szörnyű gép vasfejét egyre rázza,
És mindig ordít: több betűt!
Te ötven éve szívod azt a mérget,
Amit az ólom kilehel;
De csak meg sem tudott véníteni téged
E sok apró méregkehely:
Ó mert neked a szörnyű ólombánya
Templom, amelyben áldozol,
És kiragyog jó lelked szivárványa
Az ólomfedelek alól!...

Rákosi Jenőnek, aki más téren bár, de egészség s munkabíró öregség dolgában méltó párja Falk Zsigmondnak, szintén van egy hasonló kis költeménye. Így szól:

Falk Zsigmond

Ünnepelvén Falk Zsigmondot,
Nektek én csak annyit mondok
- Bár eféléhez nem értek: -
Készítetek neki érmet.
Véssetek két szót reája,
Egyet egy-egy oldalára.
Elejére e szót: »Munka«,

»Jótekonyság« a másakra.
És ezrek áldása rája,
Mert ez a biográfiája.

Váradi Antal lantja sem maradt néma, amikor tíz évvel ezelőtt a munka hősének fejedelmi megjutalmazásáról volt szó. Ekkor írta a következő szép versét:

Lovag Falk Zsigmond emlékkönyvébe

A műhelyben, hol száz meg száz kez
Születni vágyó gondolat vezet,
S hol milliónyi barnás-szürke ólom
Sorakozik ember-gondolta módon:
Elnézem hosszan, mint nő sorra sor
És a sorokban eszmék lángja forr.
Egy-egy betű - mi az? Törékeny, semmi.
De társával ha testvérré tud lenni
S egy közös eszme harcosának áll:
Belőle nagy elmék tolmácsa vál...
Így életednek egy-egy munkás napja
Egyes betű. Látszólag túlhaladja
Más, csillogóbb. De nézd, ha hó vagy év lesz;
Imádság az a munka istenéhez;
Egy nekünk szóló evangéliom,
Az élet sivatagján tiszta nyom,
Amely vezet a borostyán felé!
Te homlokod e fűzért viselé
Még akkor, hogy mi gyermekek valánk.
Mi lelkünk szikra volt - tiéd a láng.
Mi sejtettünk - te tudtál és dolgoztál.
A munka volt előtted az az oltár,
Amelyre lelked áldozatját tetted,
S egy ország áldja, jutalmazza tetted!
S bár nagy nevet viseltél: mégis annak
Teáltalad új fénysugári vannak!
És emlegetni fogják e nevet,
Mint sárkányölő régi hősokeket,
Mert szembeszálltál előítélettel,
Nem szóval győztél: félszázados tettel.
S mikor más fáradt és pihenni tér:
A tisztaságban buzgó életér
Alkotni nem szűn. Vezérlő szeme
Fényedben csillog, munka istene!

Bámulva, szeretettel nézünk fel rád.
Kicsinyek buzdítója, nagyok éke!
Nevét, idő, ne érintsd, s tőlünk vedd át
Például éltét, jövő messzesége.
Mert hogyha szétszthatnád lelked kincsét
E szép hazában: gazdag lenne minden!
Fényes pályádat példának tekintsék
S kövessük lelkesülten - tetteinkben!

S Váradi Antal írása az a prózában írt remek óda, amellyel nyolcvanadik születése napjára üdvözölte lovag Falk Zsigmondot, s melyet ide iktatunk, mert könyvünknek ennél szebb és méltóbb befejezése nem lehet.

Költőnk e szívből fakadó, gyönyörűen szárnyaló episztolája ekképpen hangzik:

Mintha szárnya nőne a tollamnak, valahányszor Falk Zsigmond nevét leírom... Szárnya, mely messze multakba röpít s meg visszahoz a jelen diadalmas pirkadatába, amikor megvirradt a munkának, a kitartó, szorgalmas, az egyedül üdvözítő, a magyar munkának, melynek Ő volt nemcsak apostola, de Messiása!

Nyolcvan esztendő... Leirni is sok. Hát még átélni? És úgy élni át, hogy keze nyomán gránitba vésett emlékei maradnak, amikor ez a munka átalakító, újjá teremtő volt, amikor százezreket ragadott magával a hatalmas példa elementáris erejével, amikor ez a munka kiemelte emberét nemcsak a tömegből, hanem egy egész nemzetből, amely úgy tekint föl rá, mint a dicsőséges munka prototípusára, a megvívott harc diadalmas hőisére, aki mindent tudott életében, csak pihenni nem. Ezt az egyet nem oltották belé a természet örök erői!

Mikor a mi győzelmes márciusunk virágfakadása megtermette az első koszorút a nemzeti jogoknak: már ott volt, ott munkált! Az ő kezein keresztül ment az az evangeliumszerű nagy nyilatkozat, az a nemzeti eskü, amely égis harsogva hirdette, hogy »Rabok tovább nem leszünk!« De az, aki a rab nemzetet nem a fegyverek erejével, de a mindenható munka varázsvesszejével segített felszabadítani, ez csaknem három emberöltőn keresztül Falk Zsigmond lovag volt, egymagában egy egész korszak, egymagában egy darab diadalmas történelem! Végigküzdötte, végigmunkálta nemzeti életünk újjászületésének minden fázisát. Ott volt a nagyok, a legnagyobbak körében, társaságában, táborában. Csöndes, majdnem észrevétlen munkált kezdetben, nem mint a haragvó természet, melynek dörgő vihara csak rémít és tör, de nem épít. Ő, a szilárd építés művésze, zajtalan munkásságban töltötte el életének egy részét, majdnem egész ifjúságát; mint a korallok, melyeknek nesztelen munkája sokáig tart, mígnem eléri a tenger sugaras színét, ahol már boldog sziget képződött munkájuk nyomán s a rajta viruló tenyészet egy újabb boldog generációnak ad hazát! Ilyen volt az ő munkássága, mígnem elérte azt a magas színvonalat, amelyen egész nemzet bámult reá, mint az eszme megvalósítójára, mint a Széchenyi elveinek osztályosára, mint az Eötvös nagy ideáinak példákkal bizonyító harcosára! Az ő kezéből kinyilatkoztatás gyanánt hulltak a munka érett gyümölcsei, a század uralkodó eszméinek, a magyar munkának megnyilatkozásai. És amit addig és azontúl a magyar ipar, a magyar munka fejlesztői tettek, az csak kísérő zenéje volt az ő munkatenorjának, amely annyival hathatósabb és magasztosabb, mert minden hangja tettek skáláján támadt s minden hang a magyar nemzet lelke mélyéig hatott! Falk Zsigmond lovag élete a dicsőséges tett, a nemzeti minta, mely után kell indulni minden jövő generációnak, ha el akarják érni a nemzetideált, mely ebben a nemes lélekben, ebben az erős fejben, ebben a meleg szívben megtestesült!

Azért nő szárnya az én tollamnak, mikor róla emlékezem. A Falk név különben is összeforrott a magyar nemzet irodalmi és társadalmi, valamint politikai életével. És ennek mindnek ő is hatalmas részese, a mi Falkunk, aki, míg Miksa, a nagyok közt a legnagyobb ujságíró, megírta a teóriáját annak, hogyan boldogulhat a magyar nemzet: Zsigmond tettel mutatta meg, hogy melyik az út, amely legmagasabbra vezet, s természetes, hogy ő, az útmutató, a vezér érte el legelőbb ezt a fényes magaslatot.

Királya, nemzetének fejei, vezérei, a közönség, a nagy tömeg egyaránt megindulva, elbámulva állanak e csodálatos élet varázsa előtt! Ezt az életet a magyar nemzet örömeire írta a haza Génusza a magyar történelem könyvébe. Nem törölheti azt ki onnan soha semmiféle feledés. Híre, élete oly örök, mint munkája! És mikor nyolcvanadik születése napján hódolattal áll meg előtte az egész magyar nemzet: minden toll, mint a zászló hajoljon meg előtte és írja a

maga szárnyas gondolatait egy gyönyörű életnek örömtől biboros alkonyáról, amely nem esteledik be soha, mert ez az élet egy elmulhatatlan tavasz, egy ébredő s az ő munkája nyomán fölébredt nemzet munkás tavasza!

Hódolat és tisztelet a munka férfának, a magyar nemzet dicsőségének, Falk Zsigmond lovagnak, a mi nagy példaadónknak, a mi dicsőségünknek, a mi mesterünknek!